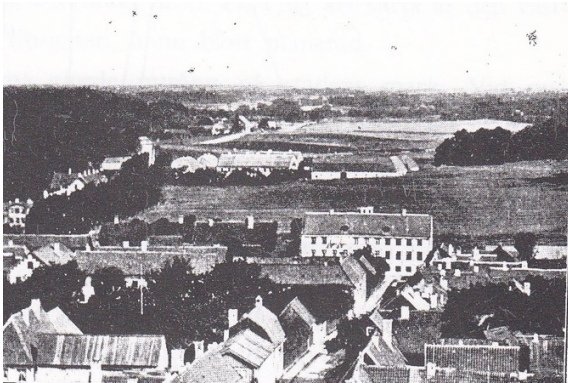

Lunds universitet
Historiska institutionen
HISK37
Seminarieledare: Johan Östling
Handledare: Lars Berggren
Seminarium: 30 maj 2018, LUX-huset, sal A233.

”Lagen är lika mycket med oss, som med dem”

Direkt aktion, brännvinsbränning och massans moraliska ekonomi i 1850-talets Karlshamn

Per Jukkola Hedlund

All lag skola wara sådadne, att den tjänta till thet meninga besta, och therförr, så tå Laghen blifwa skadeliga, så är thet icker mera lagh utan olagh och bör afläggas.

- Olaus Petri

Fotografierna på framsidan kommer från boken *Karlshamns historia 1809-1862*. Bilden till vänster föreställer Asarumsdalen, där brännerierna låg, sedd ifrån Karlshamn. Bilden till höger föreställer kåkbebyggelse i Karlshamn, någon gång på 1800-talet. Kanske bodde några av de arbetare som deltog i aktionen mot brännerierna just där?

Abstract

This thesis aims to investigate a case of worker's direct action against distilleries of hard liquor (*brännvin*) in the southern Swedish town of Karlshamn, November 1853. Many people were angry because the distilleries were allowed to keep on distilling grains and potatoes despite the constantly increasing shortage of basic foodstuffs. By applying English historian E.P. Thompson's theory of "the moral economy of the crowd", I seek to analyse how the workers and craftsmen who participated in this act of civil disobedience later justified their participation during interrogations with local authorities and in letters to the editor in the local newspaper *Carlshamns Allehanda*. I also investigate how representatives of other social classes and social groups in the city looked upon the illegal action and issues related to the manufacturing of hard liquor and food shortages. My findings seem to suggest that there did indeed exist a "moral economy" amongst working people in Karlshamn at this time. People seemed to be more upset about the fact that the food was too costly, rather than complaining that their wages were too low. Some of the workers argued that they actually had the law on their side and were in fact fulfilling the will of the King through the insubordination towards the local authorities – a phenomena I link to James C. Scott's theory on "naïve monarchism". Others argued that in a situation of dire need, the law ceased being valid: it became "un-law" as one worker phrased it. Some of the more well-off citizens of Karlshamn seemed to sympathise with the plight of the workers, while others accused them of being criminals. However, all of them stressed that the workers should stop drinking hard liquor in their own spare time and ought to "start the change with themselves". I interpret this as an inability of the social elites to properly understand the character of this small uprising; that it was a food riot and not a temperance manifestation.

Innehållsförteckning

1. Inledning	1
<i>1.2 Syfte och frågeställningar</i>	1
<i>1.3 Analytiskt ramverk</i>	3
1.3.1 Teori	3
1.3.2. Metod	5
1.3.3 Definitionen av ”överheten”	7
<i>1.4 Källmaterial, avgränsning och källkritisk diskussion</i>	8
<i>1.5 Tidigare forskning</i>	10
1.5.1 Forskning om händelserna i Karlshamn november 1853	10
1.5.2 Forskning om moralisk ekonomi i Sverige samt kopplingen mellan hungerprotester och brännvinstillverkning	11
<i>1.6 Historisk bakgrund</i>	15
1.6.1 Lite allmänt om brännvinets historia i Sverige	15
1.6.2 Förändringar i brännvinsproduktion under 1800-talets första hälft	15
1.6.3 Livsmedelsfrågan på 1850-talet	16
1.6.4 Den lokala administrationen i Sverige på 1850-talet: rådstuga, magistrat, borgmästare och landshövding	18
2. Undersökning	19
<i>2.1 Förloppet</i>	19
<i>2.2 Folkets argumentation</i>	22
2.2.1 ”Bereda sig wisheten att under skörde-året få rimligt pris på en födbit”	22
2.2.2 ”Lagen är lika mycket med oß, som med dem”	25
2.2.3 ”Jag är ogift och kan göra det!”	29
<i>2.3 Överhetens resonemang</i>	31
2.3.1. ”... att nödropet mot bränwinet icke så sällan utgår ifrån bränwins-ångande strupar”	31
2.3.2. ”... af kärlek till ordning och under hörsamhet emot Öfwerhetens bud”	33
<i>2.4 Epilog: fjorton år senare</i>	38
3. Resultat	40
<i>3.2 Framtida forskning</i>	43
<i>3.3 Avslutande reflektioner</i>	44
Referenser	44
<i>Otryckta källor</i>	45
<i>Tryckta källor</i>	45
<i>Litteratur</i>	45

1. Inledning

Måndagen den 7 november 1853 tågade ett par hundra av den lilla hamnstaden Karlshamns invånare, majoriteten av dem arbetare anställda på stadens varv, ut ur staden till den närliggande socknen Asarum. I Asarumsdalen låg vid denna tid ett dussintal ångbrännerier, tillverkare av brännvin. Folkskaran uppsökte det ena bränneriet efter det andra, tvingade sig in i byggnaderna, släckte eldarna under brännpannan, hällde vatten på glöden, kom med mer eller mindre förtäckta hot och uppmanade ägarna att så länge situationen såg ut som den gjorde upphöra med sin verksamhet. Sedan återvände de till staden där de sökte upp borgmästaren och bad honom att snarast kalla alla bränneriägare till en allmän rådstuga för att diskutera saken.¹ Anledningen till detta uppträdde stod att finna i den allmänna situationen i Sverige vid denna tid. Krig och missväxt på kontinenten hade drivit upp priserna på livsmedel runt om i landet. Människor som redan levde på marginalen tyckte sig nu se svälten lura runt hörnet. Speciellt under åren 1853-1856 ökade priserna kraftigt.² Året 1855 kulminerade situationen i en våg av hungerupplopp och kravaller som svepte över landet. Det var 14 år innan den sista stora svältkatastrofen skulle drabba landet, 1867.³ Hungersnöd var för människorna i 1850-talets Sverige ingen abstrakt företeelse, utan en reell fara som när som helst kunde bli verklighet. Även Karlshamn hade drabbats av de ökade priserna. Där förvärrades dessutom människors känsla av vanmakt av att ångbrännerierna i Asarum fortsatte att köpa upp stora mängder spannmål och potatis till sin tillverkning. Att denna verksamhet fick fortgå trots det svåra läget med livsmedelsbrist och ständigt ökande priser upplevde många invånare i Karlshamn som orimligt och det var detta som föranledde aktionen mot brännerierna denna måndagsförmiddag i november.⁴

1.2 Syfte och frågeställningar

Det övergripande syftet med denna undersökning är att undersöka hur ett antal deltagare i en direkt aktion mot brännvinsbrännerier i 1850-talets Karlshamn motiverade sitt deltagande i aktionen. Detta kommer att ske genom en närläsning av nyhetsrapportering i lokalpress, protokoll och insändare. Men syftet med denna uppsats är också att genom undersökningen av

¹ Karlbom, Rolf, *Hungerupplopp och strejker 1793-1867: en studie i den svenska arbetarrörelsens uppkomst*, Glerups, Lund, 1967, s. 131-134.

² Fridlitzius, Gunnar, "The Crimean War and the Swedish Economy" i *Economy and History*, 3:1 (1960) s. 89.

³Karlbohm, s. 267.

⁴ Karlbohm, s. 131-134.

dessa människors motiveringar och resonemang försöka få en inblick i de folkliga mentaliteter och föreställningsvärldar som existerade bland vanliga människor i Karlshamn vid denna tid. Jag vill försöka förstå hur arbetare, hantverkare och annat ”småfolk” vid det nittonde seklets mitt såg på frågor som rättvisa och orättvisa, rättigheter och skyldigheter och överhetens ansvar. Särskilt intresserad är jag om det ibland människorna i Karlshamn vid denna tid existerade en så kallad ”moralisk ekonomi”, såsom den har beskrivits av den brittiske historikern Edward Palmer Thompsson.

För att ännu tydligare förstå dessa folkliga föreställningsvärldar har jag valt att som kontrast undersöka även hur andra delar av Karlshamns befolkning såg på den direkta aktionen mot brännerierna och frågan om brännvin och livsmedelsbrist som under cirka en månads tid efter aktionen kom att debatteras flitigt i lokalpressen. Genom att läsa debatterande texter författade av tidningen *Carlshamns Allehandas* redaktion, protokoll där olika myndighetspersoner kommer till tals samt insändare författade av människor som hörde till andra samhällsklasser än de som deltog i aktionen mot brännerierna, så vill jag teckna en bild av hur ”överheten”, ”etablissemangen” och ”borgerligheten” i staden såg på det inträffade. Min förhoppning är att denna kontrast ska vara behjälplig som ett verktyg för att kunna förstå vad som särskilde just de folkliga mentaliteter som fanns bland de arbetande klasserna i Karlshamn vid denna tid.

För att kunna undersöka detta har jag valt att formulera följande frågor:

- 1) Med vilka argument motiverade de som deltog i aktionen sitt deltagande?
 - 1a) Vad kan dessa argument säga oss om deras syn på rätten till livsmedel?
 - 1b) Vad kan dessa argument säga oss om deras rättsuppfattning och syn på lagen?
 - 1c) Vad kan dessa argument säga oss om deras syn på överhetens sociala ansvar?
- 2) Kan man utifrån dessa argument hävda att det existerade ett slags massans moraliska ekonomi i 1850-talets Karlshamn?
- 3) Hur tolkade överheten i Karlshamn aktionen mot brännerierna?
 - 3a) Hur såg överheten på frågan om brännvin och brännvinsbränning?
 - 3b) Hur såg överheten på frågan om lag och ordning?

1.3 Analytiskt ramverk

1.3.1 Teori

Jag ska i min undersökning utgå från den brittiske historikern Edward P. Thompsons teori om ”massans moraliska ekonomi”. Thompson undersökte hungerupplopp och andra typer av social oro och våldsamma kollektiva konfrontationer bland de engelska underklasserna, framförallt med fokus på 1700-talet.

I sin berömda uppsats *The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century* vände han sig emot vad han kallade en ”spasmodisk historieskrivning” där folket på ett närmast mekaniskt sätt agerade på ekonomisk stimuli och ställde till med upplopp så fort spannmålspriserna steg över en viss gräns.⁵ Han lyfte istället fram det rationella och medvetna i folkets agerande under hungerupplopp (en term han vände sig emot, eftersom han ansåg att den inte kunde fånga in den komplexitet som detta samhällsfenomen innebar). Han menade att deras agerande kunde förstås inom ramen för ett slags system för traditionella, allmänt vedertagna sanningar kring vad som ansågs vara legitima och icke-legitima praktiker inom t.ex. försäljning och förädling av spannmål och andra livsmedel. Thompson beskrev hur den patriarkaliska världssyn som de sociala eliterna i 1700-talets England använde för att legitimera sin makt togs över av folket självt och ”upprepades så högt att myndigheterna i någon mening blev folkets fångar”.⁶ Folket kunde acceptera ett hierarkiskt och ojämlikt samhälle men enbart om även överheten uppfyllde sin del av det patriarkaliska sociala kontraktet och i tider av nöd garanterade att spannmål, potatis och annan nödvaror fanns tillgängligt till överkomliga priser. Upplopp, bråk och social oro kan därför enligt Thompson förstås närmast som ett påtryckningsmedel i en ständigt pågående förhandling mellan folk och överhet samt mellan konsumenter, producenter och distributörer av livsmedel.⁷

Denna folkets ”moraliska ekonomi” (som åtminstone i någon mån även delades av myndigheter och traditionella sociala eliter) kom under 1700-talet och början av 1800-talet i England att

⁵ Thompson, Edward Palmer, ”De engelska massornas moraliska ekonomi” i *Herremakt och folklig kultur: socialhistoriska uppsatser*, Författarförlaget, Stockholm, 1983, s. 65.

⁶ Thompson, 1983, s. 68.

⁷ Thompson, 1983, s. 120f.

successivt konkurreras ut av den nya politiska ekonomin med dess fria marknad och liberaliseringar av bland annat spannmålshandeln. Krocken mellan dessa två system, som i någon mening var både ekonomiska och normativa, ledde ofta till ökad social oro och våldsamma konflikter.⁸

Värt att framhålla är att Thompson i *The Moral Economy reviewed* påpekade att syftet med teorin om den moraliska ekonomin inte var att undersöka hungerupplopp i sig. Istället handlade det snarare om att undersöka den *mentalité* eller politiska kultur som existerat bland underklasserna i England; deras föreställningar, förväntningar, traditioner och vidskepelser.⁹

Den amerikanske statsvetaren och antropologen James C. Scott har fört ett liknande resonemang. Eftersom det ägr de sociala och ekonomiska eliterna som skriver historien är det ofta svårt för historiker att undersöka hur ”vanligt folk” resonerat och tänkt kring olika samhällsfenomen. Genom att studera upplopp, protester och andra likartade situationer av plötslig social oro så kan vi få en inblick i folkliga föreställningar och mentaliteter som till vardags legat dolda men som vid dessa tillfällen plötsligt kommer upp till ytan och gör sig påminda. Scott kallade dessa dolda föreställningsvärldar för *hidden transcripts* och kontrasterar dem mot det han kallar *public transcripts*, den ”officiella bilden” av verkligheten så som den beskrivs av de dominerande och som de underordnade måste ”spela med” i. Scott beskriver i sin bok *Domination and the arts of resistance: hidden transcripts*, flera olika strategier för vardagligt motstånd och sätt att legitimera revolt som människor använt sig på olika platser och i olika epoker.¹⁰ Vid sidan av Thompson, vars teori om den moraliska ekonomin kommer att vara den huvudsakliga utgångspunkten för min analys, så ska jag även se om någon av Scotts teorier eventuellt kan vara behjälplig för att förstå hur arbetarna i Karlshamn resonerade kring sitt agerande.

Thompson är i *The Moral Economy reviewed* noga med att påpeka att hans resultat inte per automatik kan appliceras på vilken tid och plats som helst; hans undersökning är en undersökning av folkliga mentaliteter i England och Wales på 1700-talet – ingenting annat.¹¹

⁸ Thompson, 1983, s. 78-84.

⁹ Thompson, Edward Palmer, ”The Moral Economy reviewed” i *Customs in common*, Penguin, London, 1993, s. 260.

¹⁰ Scott, James C., *Domination and the arts of resistance: hidden transcripts*, Yale University Press, New Haven, 1990.

¹¹ Thompson, 1993, s. 261.

Jag väljer här att luta mig mot den svenske historikern Mats Berglund som i sin doktorsavhandling *Massans röst: upplopp och gatubråk i Stockholm 1719-1848* använder sig av E.P. Thompsons och Charles Tillys teorier i sin analys. I sitt teori- och metodkapitel resonerar Berglund på följande sätt:

Kan denna brittiska utveckling även gälla det förindustriella Stockholm? En förutsättning för en jämförelse mellan England och Sverige, eller mellan London och Stockholm, är att man tar hänsyn till den tidiga brittiska industrialiseringen respektive det relativt sena industriella genombrottet i Sverige. Upplopp och folkliga massaktioner speglar samhället och man måste därför komma ihåg att de brittiska politiska massmötena som stödde parlamentariska krav på 1830-talet agerade i ett samhälle som inte uppträdde förrän närmare ett halvsekel senare i Stockholm.¹²

Med Berglunds resonemang som utgångspunkt vill jag argumentera för att en teori som används för att studera upplopp och folkliga mentaliteter i England på 1700-talet kan användas för att studera liknande fenomen i 1850-talets Blekinge. Att jag valt att inte använda mig av Tillys teorier i min uppsats beror på att han framförallt intresserade sig för hur olika typer av så kallade ”upploppsrepertoarer” förändrades och utvecklades över tid och på olika platser. Hans teori om ”popular contention” är utmärkt för den som vill göra en större kvantitativ studie som visar på förändringar i folkliga motståndskulturer över en tio-, femtio-, eller hundraårsperiod men är mindre väl lämpad för en fallstudie av en enskild händelse.¹³

1.3.2. Metod

Thompsons teori om den moraliska ekonomin kommer i min uppsats både få lov att fungera som teori och metod. Rent konkret kommer jag genom en noggrann genomgång av mitt källmaterial leta efter stycken där motiveringar för deltagande i aktionen mot brännerierna förekommer. Med teorin om den moraliska ekonomin som verktyg har jag genom en närläsning av materialet identifierat vissa teman som argumentationen kan kategoriseras utifrån. Dessa teman har alltså sin utgångspunkt både i min teori och min empiri. Rätten att få köpa mat till överkomliga priser är en av de grundläggande komponenterna i massans moraliska ekonomi och är också något som återkommande dyker upp i materialet. Därför kommer det att bli det

¹² Berglund, Mats, *Massans röst: upplopp och gatubråk i Stockholm 1719-1848*, Stads- och kommunhistoriska institutet, Stockholm, 2009, s. 37.

¹³ Berglund, s. 36f.

första av de teman jag ska undersöka. Att försöka förstå rättsuppfattningen och synen på lagen framstår för mig som en central och viktig del i en undersökning av hur människor, som bryter mot lagen som en protest, förstår och legitimerar sitt eget handlande. Massans rätt att ta lagen i egna händer genom direkt aktion var enligt Thompson en essentiell del av den moraliska ekonomin. Resonemang kring lagen återkommer flera gånger i materialet. Det kommer därför bli mitt andra tema. Att kontrastera folket rättsuppfattning och syn på lagen mot hur de myndigheter som hade till uppgift att upprätthålla lagen såg på den framstår för mig som en givande utgångspunkt. Därför kommer synen på lag och ordning vara ett av de teman jag undersöker när jag vill förstå överhetens resonemang. Jag har också i min empiri kunnat identifiera ”ansvar för familjen” som viktiga delar i folkets argumentation och synen på brännvinsfrågan som en viktig komponent i överhetens argumentation. Därför kommer de också att utgöra teman i min analys.

De tre teman som folkets argumentation ska kategoriseras och analyseras utifrån är därför:

- 1) Rätten att få köpa mat till överkomliga priser
- 2) Rättsuppfattningen och synen på lagen
- 3) Ansvar för familjen

De två teman som överhetens argument ska kategoriseras och analyseras utifrån är:

- 1) Synen på brännvinsfrågan
- 2) Synen på lag och ordning

1.3.3 Definitionen av ”överheten”

I mitt syfte säger jag mig vilja undersöka ”överhetens resonemang”. Jag är medveten om att begreppet överheten kan framstå som en aningens svepande eller generaliserande men jag har valt att använda mig av det för enkelhetens skull. För att inte orsaka förvirring kring vilka människor det är jag faktiskt syftar på tänkte jag specificera det här.

När jag skriver ”överheten” så menar jag dels myndighetspersoner, i detta fall framförallt borgmästaren tillika riksdagsmannen J.F. Ekenman och landshövdingen G. Faxé. Jag syftar också på den liberala tidningen *Carlshamns Allehandas* redaktion, som även om de kanske inte tillhörde stadens mest välbärgade måste ses som någon typ av representanter för etablissemanget och den lokala små-bourgeoisien.

Jag syftar även på de ägare av brännerier som kommer till tals i förhörprotokollen från rådstugan samt de handelsmän (”medlemmar ur handelsklassen” som de beskrivs i pressen) och possessionater som uttalar sig vid samma tillfälle. Ordet possessionat syftar enligt Nationalencyklopedin på ägare till de herrgårdar som genom en nybildning av mer storskaliga och kapitalistiskt inriktade jordbruk inrättades under tidigt 1800-tal.¹⁴

Till sist syftar jag även på författarna av två anonyma insändare som publicerades i *Carlshamns Allehanda* den 12 respektive 26 november. Att jag, trots att dessa två insändare saknar namnunderskrifter, väljer att ändå kategorisera deras avsändare som ”representanter för överheten” är ett beslut jag tagit efter noggrann genomläsning av båda insändarna. De ger båda uttryck för en identifikation med de grupper i samhället som beskrivits här ovan och särskilt den sista insändare ger också uttryck för ett förakt för den arbetande befolkningen när han benämner dem som ”massan” och ”okunnig folkhop”.

¹⁴ *Nationalencyklopedin*, ”Herrgård”, [hämtad 2018-05-20].

1.4 Källmaterial, avgränsning och källkritisk diskussion

De källor jag använder mig av i min undersökning av hur deltagarna i den direkta aktionen legitimerade sitt handlande är som följer:

- *Carlshamns Allehandas* nyhetsrapportering från arbetarnas petition till borgmästaren den 31 oktober (publicerad i tidningen den 2 november).
- *Carlshamns Allehandas* nyhetsrapportering från aktionen mot brännerierna den 7 november (publicerad i tidningen den 9 november).
- *Carlshamns Allehandas* nyhetsrapportering från den allmänna rådstuga som hölls onsdagen 9 november (publicerad i tidningen den 12 november).
- Protokollet från den allmänna rådstuga och det förhör med länshövdingen som hölls den 9 november, såsom det återgavs i *Carlshamns Allehanda* den 16 respektive 19 november.
- Tre stycken insändare, författade och inskickade av deltagare i aktionen – publicerade i *Carlshamns Allehanda* den 14, 19 respektive 21 november.

De källor jag använder mig av i min undersökning av hur etablissemang och överhet resonerade kring aktionen mot brännerierna är:

- *Carlshamns Allehandas* nyhetsrapportering från arbetarnas petition till borgmästaren den 31 oktober (publicerad i tidningen den 2 november).
- En redaktionell text publicerad i *Carlshamns Allehanda* den 2 november.
- En redaktionell text av krönike- eller ledarkaraktär, publicerad i *Carlshamns Allehanda* den 9 november.
- *Carlshamns Allehandas* nyhetsrapportering från den allmänna rådstuga som hölls onsdagen 9 november (publicerad i tidningen den 12 november).
- Två olika insändare, publicerade i *Carlshamns Allehanda* den 12 respektive 26 november.
- En redaktionell text publicerad i *Carlshamns Allehanda* den 14 november.
- En redaktionell text publicerad i *Carlshamns Allehanda* den 26 november.

Tidigare forskning om de händelser som denna uppsats avhandlar (se avsnittet ”Tidigare forskning”) har använt sig av magistratsprotokoll, politiprotokoll och undersökningsprotokoll från Karlshamns stadsarkiv.

Jag har gjort vissa nedslag i detta material (som enbart existerar i form av handskrivna original) och även försökt mig på att transkribera några kortare stycken ur det.¹⁵ Min slutsats är tyvärr att även om detta källmaterial säkerligen skulle kunna vara givande för min undersökning så skulle själva uttolkandet av skriften innebära en så pass stor tidsåtgång att det med största sannolikhet skulle innebära att jag ej hinner slutföra denna undersökning inom den för en kandidatuppsats satta tidsramen. Eftersom tidningsmaterialet däremot visade sig vara oväntat rikt med bland annat publicerade förhørsprotokoll och flera insändare från deltagare i aktionen så anser jag det vara fullt tillräckligt för att jag ska kunna besvara mina frågeställningar.

Mitt källmaterial är med andra ord helt och hållet hämtat från tidningen *Carlshamns Allehanda*. *Carlshamns Allehanda* (i arkiven sorterad under *Karlshamns Allehanda* med K, tidningen bytte stavning på namnet 1884) var en liberal morgontidning som grundades 1847 och hade spridning i västra Blekinge.¹⁶ 1853 utkom tidningen med tre nummer i veckan; på måndagar, onsdagar och lördagar. En händelse som tilldrog sig samma dag som tidningen kom ut omskrevs sällan i den dagens utgåva utan fick vänta till nästa nummer. Det kunde därför gå upp till tre dagar innan det rapporterades om någonting som hade hänt.

Tidningen tog tydlig ställning i brännvinsfrågan och tillhörde de som ansåg att brännvinet var ett gissel för nationen som i möjligaste mån borde begränsas. Redaktionen tvekade dock inte att ta in många insändare som hade direkt motsatta åsikter och tidningen var ofta full av insändare som ibland gick till hårt angrepp mot användningen av begrepp som ”helwetessoppa” och vad man menade var rena överdrifter eller rentav smutskastning av bränneriägarna. Denna beredvillighet att låta sin publikation fungera som ett slags arena för allmän debatt med många motstridiga åsikter är förstås väldigt tacksamt för en nutida historiker. Tidningens attityd gentemot arbetarna kan kanske bäst beskrivas som patroniserande; på samma gång sympatiskt inställd till deras utsatthet men också förminskande. Dagens konventionella uppdelning i olika typer av tidningstext saknades helt; det gjordes en åtskillnad mellan ”Carlshamns-Nyheter”, ”Stockholms-Nyheter” och ”Landsorts-Nyheter” samt mellan insändare, annonser och kungörelser. Den text som publicerades under de tre ”nyhetskategorierna” kunde emellertid växla ganska mycket till sin karaktär. Det kunde vara allt från faktiska nyhetsrapporteringar,

¹⁵ *Magistratens protokoll*, 9 november 1853, Karlshamns Stadsarkiv, Landsarkivet i Lund; *Magistratens protokoll*, 22 oktober 1867, Karlshamns Stadsarkiv, Landsarkivet i Lund.

¹⁶ ”Karlshamns Allehanda”, *Nationalencyklopedin* [hämtad 2018-05-20].

mer resonerande krönikor och hätska debattinlägg. Oftast förekom olika stilnivåer i samma text. En och samma text kunde byta från en mer resonerande krönikestil till att börja rapportera de senaste nyheterna utan något avbrott däremellan. Det händer ibland att jag hänvisar till ”en debatterande text” och ”en nyhetsrapportering” från samma tidningsnummer. Det kan i vissa sådana fall vara så att dessa texter egentligen är en och samma – men att den börjar som en debattartikel eller krönika och sedan efter hand byter stil och blir mer rapporterande. Jag har ofta helt enkelt fått lov att göra en bedömning från fall till fall hur jag ska benämna ett visst stycke text.

Trots materialets begränsningar vill jag hävda att *Carlshamns Allehanda* kan användas som källmaterial i denna undersökning - framförallt därför att relativt lite av det material som jag använder mig av är redaktionellt. Större delen består av insändare samt av utdrag ur protokollet ifrån den allmänna rådstugan 9 november, som tidningen valde att publicera den 16 respektive 19 november. Jag anser att det senare måste ses som relativt pålitligt, att tidningen skulle förvränga innehållet i ett protokoll från en allmän sammankomst där stora delar av stadens befolkning, landshövdingen och magistraten deltog verkar inte sannolikt. Det faktum att tidigare forskning som använt sig av andra källor än mina ändå återger samma citat, uttalanden och händelser som också återfinns i mitt källmaterial hävdar jag talar till dess pålitlighet.

1.5 Tidigare forskning

1.5.1 Forskning om händelserna i Karlshamn november 1853

När det gäller hungerupproret i Karlshamn 1853 så har det behandlats två gånger av etablerade historiker. Första gången av Hilding Rosengren i *Karlshamns historia, del 3 - 1809-1862* där ett kapitel med namnet ”Varvstimmermännens uppror” ger en bra bild av händelseförloppet i november 1853.¹⁷ Rosengren tecknar en kortfattad bild av bakgrunden till oroligheterna och återberättar skeendet såsom de beskrevs i politiprotokoll och lokalpress men utan några ambitioner att göra en djupare analys. Andra gången händelserna omskrivits är i Rolf Karlboms *Hungerupplopp och strejker 1793-1867: en studie i den svenska arbetarrörelsens uppkomst*. Karlbom beskriver händelseförloppet utan att göra någon mer ingående analys av händelserna.¹⁸ Det är inte så märkligt eftersom Karlboms ambition var att göra en stor

¹⁷ Rosengren, Hilding, Samuelsson, Gunnar & Moberg, Ove, *Karlshamns historia. D. 3, 1809-1862*, Karlshamn, 1949.

¹⁸ Karlbom, s. 131-134.

kvantitativ studie där han försökte kartlägga alla svenska hungerupplopp och strejker under en 74-årsperiod. Han avhandlade alla händelserna i kronologisk följd utan att göra några mer utförliga skildringar av de enskilda händelserna. Istället försökte han teckna bilden av hur den svenska arbetarrörelsen under 1800-talet sakta växte fram ur vad han menade var en sedan länge folkligt förankrad tradition av social kamp. Frånsett dessa två, av historiker författade, texter så har händelserna även omskrivits i Blekinges hembygdsförenings årsbok från 1928, där en Einar Weiss författade en krönika om händelserna i samband med 75 års-jubiléet av det inträffade.¹⁹ Även i detta fall är det framförallt en summering av händelseförloppet det rör sig om.

Det går alltså att konstatera att forskningen om händelserna i Karlshamn november 1853 är relativt begränsad, och att all forskning om händelserna genomfördes i ett tidigt skede, innan mycket av den internationella forskning om historiska upplopp hunnit publiceras. Därför saknade både Rosengren och Karlbom de analytiska ramverk som senare kom att utvecklas inom detta område, exempelvis Thompsons teori om moralisk ekonomi. Det är denna lucka inom forskningen – en analys av ”varvstimmermännens uppror” utifrån teorin om massans moraliska ekonomi – som jag med min uppsats ämnar fylla.

1.5.2 Forskning om moralisk ekonomi i Sverige samt kopplingen mellan hungerprotester och brännvinstillverkning

Enligt historikerna Lars Edgren och Magnus Olofsson så har den historiska forskningen om kravaller, upplopp, politiskt våld och civil olydnad i Sverige lyst med sin frånvaro fram tills relativt nyligen. När de svenska socialhistorikerna på 1970-talet började undersöka folkliga protester så var det främst strejker som kom att stå i fokus medan andra typer av kollektiva aktioner ofta kom i skymundan. Rolf Karlboms studie från 1967 var i det sammanhanget ett undantag. Varför så pass lite forskning gjorts om t.ex. det ”bråkiga 1800-talet” skulle enligt Edgren och Olofsson kunna bero på att en närmast ”mytisk” eller ”teologisk” bild av Sverige såsom ett land som alltsedan tidigmodern tid präglats av samförstånd, klassamarbete och förhandlingsanda. Under de senaste tio åren har det skett ett brott mot denna historieskrivning och ett antal avhandlingar och antologier som berör olika typer av folkligt motstånd, upplopp och upprorhandlingar har utkommit i Sverige.²⁰ Som exempel kan nämnas Olofssons egen

¹⁹ *Blekingeboken: årsbok för Blekinge hembygdsförbund och Blekinge museum*, Blekinge hembygdsförbunds förlag, Karlskrona, 1928, s. 74-81.

²⁰ Edgren, Lars & Olofsson, Magnus, ”Politik underifrån – kollektiva aktioner i Sverige och Danmark under 1800- och 1900-talen”, *Arbetarhistoria*, 2014:1-2, s. 5.

avhandling om den tullbergiska rörelsen,²¹ Stefan Nyzells avhandling om Møllevångskravallerna 1926,²² Mats Berglunds avhandling om upplopp och gatubråk i Stockholm på 1700- och 1800-talet²³ samt de två antologierna *Det stora elefantupploppet*²⁴ och *Politik underifrån*,²⁵ som behandlar upplopp på 1800- respektive 1900-talet. Ett antal av dessa forskare har dessutom på ett eller annat sätt begagnat sig av Thompsons teori om den moraliska ekonomin som analytiskt verktyg i sina undersökningar.

När det kommer till ämnet hungerupplopp och livsmedelsprotester riktade mot just brännvinstillverkning tycks det inte finnas någon forskning som specifikt behandlar ämnet i sig. Däremot så återfinns i flertalet fallstudier och översiktsverk om historiska livsmedelsprotester exempel på hur människor i tider av nöd uttryckt ilska över att brännvinsproducenter köper upp och bränner råvaror som skulle kunna bli mat. Det närmaste som finns av en studie av just denna typ av uppror och protester är ett resonemang som Karlbom för i ”Några jämförelsepunkter”, ett av hans slutkapitel. Där konkluderar han att ”brännvinsbränningen hängde på flera sätt intimt ihop med produktionen av livsmedel. Dess inverkan på folkresningarna kunde anta rätt varierade former”.²⁶ Han beskriver hur människor ofta förbittrades över att brännvinsbränning fick lov att fortgå i tider av brist på potatis och säd – men också hur upplopp i vissa fall kunde rikta sig mot vad folket menade var alltför höga priser på den begärliga drycken. Ibland kunde upplopp för billigare brännvin och upplopp emot uppbränning av livsmedel förena sig i en enda motsägelsefull folklig resning.²⁷

Även om hungerupplopp alltid varit ett återkommande fenomen i Sverige så går det att se hur landet under senaste 220 åren genomgått i huvudsak fyra stora vågor av sådana oroligheter; först runt sekelskiftet 1799-1800, sedan runt åren 1855 respektive 1867 och sist år 1917, under första världskriget.²⁸

²¹ Olofsson, Magnus, *Tullbergiska rörelsen: striden om den skånska frälsejorden 1867-1869*, Sekel, Lund, 2008.

²² Nyzell, Stefan, *”Striden ägde rum i Malmö”: Møllevångskravallerna 1926 : en studie av politiskt våld i mellankrigstidens Sverige*, Malmö University Press, Malmö, 2009.

²³ Berglund.

²⁴ Brink Pinto, Andrés & Olofsson, Magnus (red.), *Det stora elefantupploppet och andra berättelser från Sveriges bråkiga 1800-tal*, Pluribus, Lund, 2011.

²⁵ Brink Pinto, Andrés & Ericsson, Martin (red.) *Politik underifrån: kollektiva konfrontationer under Sveriges 1900-tal*, Arkiv förlag, Lund, (2016).

²⁶ Karlbom, s. 223f.

²⁷ Karlbom, s. 224.

²⁸ Karlbom s. 267; Brink Pinto et al. ”Sveriges bråkiga 1800-tal” i Brink Pinto & Olofsson, s. 136; Blomqvist, Håkan, *Potatisrevolutionen och kvinnoupploppet på Södermalm 1917: ett historiskt reportage om hunger och demokrati*, Hjalmarson & Högberg, Stockholm, 2017, s. 12.

När det gäller upploppen kring sekelskiftet 1799-1800 har historiken Lars Edgren i sin artikel ”Livsmedelsprotesterna i Malmö 1799” visat hur ett tillfälligt förbud mot brännvinsbränning var en av de åtgärder som myndigheterna vid denna tid kunde ta till för att försöka lugna indignerade arbetare och småfolk i tider av livsmedelsbrist. Edgren beskriver hur magistraten i Malmö på våren år 1800 oroades av ryktesspridning att brännvinsbränningen skulle pågå i smyg i staden och uppmuntrade stadsfiskalen att försäkra sig om att alla pannor var förseglade.²⁹ Det förefaller rimligt att man från magistratets håll var rädd att ryktena skulle kunna utlösa förnyade oroligheter. Edgren använder sig av teorin om den moraliska ekonomin och drar paralleller mellan Thompsons engelska 1700-tal och Malmö i sekelskiftet 1700-1800. Myndigheternas förbud mot brännvinsbränning var en del av den förhandlingsrepertoar som existerade mellan folket och överhet, där det latent hotet om upplopp fungerade som en påtryckningsmekanism i den ständigt pågående förhandlingen kring hur livsmedel skulle prissättas och distribueras.³⁰

Samma tid men en annan plats har skildrats av journalisten Mats Adolfsson i den populärhistoriska boken *Bondeuppror och gatustrider 1719-1932*, där han beskriver hur kravaller uppstod i Göteborg november 1799 efter att en lokal grosshandlare köpte upp stora mängder råg till sitt bränneri trots att flertalet stadsbor knappt hade råd med bröd. Det hela resulterade i stenkastning, inkallande av militär och vandalisering av bränneriet.³¹ När det gäller tiden kring 1855 skildrar Karlbom inte mindre än elva protester, direkta aktioner och upplopp där indignation över att brännvinsproducenter köpte upp livsmedel var antingen den utlösande faktorn, eller en av flera utlösande faktorer. Först i Mjällby och Karlshamn år 1853, sedan i Karlskrona, Uppsala, Jönköping, Gränna, Växjö, Borås, Halmstad, Ulricehamn och Västerås år 1855. I Karlshamn skedde dessutom ännu ett upplopp 1867 riktat mot brännvinsbränning.³² Karlbom publicerade som tidigare noterats sin studie av hungerupplopp och strejker år 1967, fyra år innan Thompson kom ut med sin berömda uppsats om den moraliska ekonomin. Han begagnade sig inte av någon annan forskares teori men hade däremot ett helt eget analytiskt ramverk; han ville visa på hur den svenska arbetarrörelsen i hög grad var ett barn av en äldre, folklig motståndskultur i lika hög grad som en ideologisk import från kontinenten.

²⁹ Edgren, Lars, ”Livsmedelsprotesterna i Malmö 1799” i *Arbetarhistoria*, 2014:1-2, s. 11.

³⁰ Edgren, s. 11f.

³¹ Adolfsson, Mats, *Bondeuppror och gatustrider: 1719-1932*, Natur och kultur, Stockholm, 2007, s. 109-110.

³² Karlbom, s. 131, 134, 159, 164, 166, 177, 178, 182, 184, 185 & 215.

I antologin *Det stora elefantupploppet och andra historier från Sveriges bråkiga 1800-tal* (red. Andrés Pint Brinko & Magnus Olofsson) beskriver historiken Stefan Nyzell i kapitlet ”Det är bättre att sitta i fästning än att svälta ihjäl” hur arbetare i Jönköping september 1855 hotade spannmålshandlare och lokala brännvinstillverkare – en av de senare fick veta att om han fortsatte sin tillverkning så skulle hans bränneri brännas ned.³³ Flera av historikerna som medverkar med texter i *Det stora elefantupploppet* använder sig av teorin om den moraliska ekonomin i sina analyser, exempelvis Martin Eriksson som i kapitlet ”Sådana order behöver man inte lyda” skriver om ”skogens moraliska ekonomi” bland 1850-talets öländska allmoge.³⁴

Historikern Håkan Blomqvist skildrar i boken *Potatisrevolutionen och kvinnoupploppet på Södermalm 1917: ett historiskt reportage om hunger och demokrati* hur cirka en kvarts miljon människor deltog i hungerdemonstrationer 1917 (Sveriges totala befolkning var vid denna tid runt fem miljoner).³⁵ Demonstrationerna övergick på vissa platser till direkt aktion och i småländska Västervik tog en arbetarkommitté kontrollen över den lokala livsmedelsförsörjningen.³⁶ Sigurd Klockare som skrivit om samma tid visar i sin bok *Svenska revolutionen 1917-1918* hur frågan om brännvinet var aktuell också 1917 - exempelvis var ett av de krav som arbetarkommittén i Västervik antog vid sitt bildande införande av ett tillfälligt rusdrycksförbud³⁷. I Seskarö samma år så krävde första maj-demonstranterna förbud mot rusdrycker.³⁸ Varken Blomqvist eller Klockare använder sig uttryckligen av teorier kring moralisk ekonomi men deras forskning visar på hur moralekonomiska mentaliteter och föreställningar tycks ha levt kvar inom den svenska arbetarklassen åtminstone ett par decennier in på 1900-talet.

Historievetenskaplig forskning om hungerupplopp och livsmedelsprotester i Sverige har alltså förekommit i Sverige ända sedan slutet på 1960-talet, om än i klart begränsad omfattning fram tills för ungefär tio år sedan då forskningsfältet tycks ha vunnit en viss ökad popularitet. Ingen har specifikt inriktat sin forskning på kopplingen mellan brännvinsbränning och hungerupplopp men ett flertal forskare har på ett eller annat sätt berört ämnet i sin forskning. När det kommer

³³ Nyzell, Stefan, ”Det är bättre att sitta i fästning än att svälta ihjäl” i Brink Pinto & Olofsson s. 51.

³⁴ Eriksson, Martin, ”Sådana order behöver man inte lyda” i Brink Pinto & Olofsson.

³⁵ Blomqvist, s. 12.

³⁶ Blomqvist, s. 13-16.

³⁷ Klockare, Sigurd, *Svenska revolutionen 1917-1918*, Prisma, Stockholm, 1967, s. 31.

³⁸ Klockare, s. 68.

till händelserna i Karlshamn 1853 så har ingen forskning gjorts om dessa sedan Rolf Karlbom publicerade sin bok om hungerupplopp och strejker 1967. Därför har det heller aldrig gjorts några försök att applicera de teoretiska analysverktyg som senare upploppforskning bidragit med på dessa händelser.

1.6 Historisk bakgrund

1.6.1 Lite allmänt om brännvinets historia i Sverige

Konsten att destillera eller *bränna* sprit kom till västerlandet på 1300-talet. I korthet går det ut på att öka mängden alkohol i en vätska med låg alkoholhalt genom att hetta upp den till en punkt där alkoholen förångas och sedan leda ångan till en behållare där den kyls ner och återigen blir till vätska, nu med högre alkoholhalt.³⁹ Det svenska ordet brännvin syftade ursprungligen på sprit som åstadkommit genom destillering av vin. I Ryssland kom de på 1400-talet på att det genom att jäsa spannmål till en dryck med svag alkoholhalt (s.k. mäske) och sedan destillera den, gick att göra starksprit av de råvaror som det ryska jordbruket producerade mest av. Kunskapen om hur man kunde göra starksprit av jästa spannmål spred sig sedan till Sverige på 1500-talet. Längre brände många svenska bönder och lantbrukare en del av sin egen säd hemma i små och enkla pannor; s.k. husbehovsbränning. 1718 förbjöds husbehovsbränningen, men legaliserades igen redan året därpå. Under de följande 130 åren kom husbehovsbränningen omväxlande att förbjudas och tillåtas i flera omgångar.⁴⁰

1.6.2 Förändringar i brännvinsproduktion under 1800-talets första hälft

Tillverkningen av brännvin i Sverige genomgick under 1800-talets första hälft en serie stora omvälvningar. Husbehovsbränningen kom successivt att trängas undan av en ökad kommersialisering och industrialisering av sprittillverkningen.⁴¹ Potatis började konkurrera med spannmål såsom huvudingrediens i brännvinet på många håll i landet (potatisens förnämlighet som mäske-ingrediens ses faktiskt som en av de avgörande orsakerna till dess intåg på de svenska åkrarna).⁴² Ny teknik ifrån Tyskland, framförallt den s.k. ångpannan, gjorde det möjligt att få fram åttioprocentig sprit direkt på en destillering; tidigare hade samma sats sprit behövts förångas flera gånger innan alkoholhalten blev tillräckligt hög – en mycket kostsam

³⁹ Grén, Urban, Laurin, Urban & Åquist, Claes, "Destillation", *Nationalencyklopedin*, [2018-05-08].

⁴⁰ Öjvind Swahn, Jan, "Brännvin", *Nationalencyklopedin*, [2018-05-08].

⁴¹ Larsson, Tage, *Reformen i brännvinslagstiftningen 1853-1854: förhistorien*, Oskar Eklunds Bokförlag, Stockholm, 1945, s. 237-254.

⁴² Larsson, 1945, s. 22-31.

process eftersom upphettningen av mäsken skedde genom vedeldning.⁴³ Den allmänna tendensen under hela första halvan av det nittonde seklet var att antalet brännerier minskade samtidigt som produktionen av brännvinet ökade.⁴⁴ Moderna beräkningar visar att den genomsnittlige vuxne mannen under 1800-talets första hälft konsumerade 107 liter brännvin per år, d.v.s. cirka 0,3 liter per dag (att jämföra med 2,5 liter per år på 1980-talet).⁴⁵

På den politiska arenan var brännvinsfrågan het; nykterhetsivrarna ville förbjuda (eller åtminstone hårdare beskatta) all tillverkning av starksprit,⁴⁶ ekonomiskt liberala krafter ville ha en lagstiftning som gynnade storskalig brännvinstillverkning på bekostnad av husbehovsbränningen⁴⁷ och representanter för Sveriges jordbrukare ville se ett försvar för den mer småskaliga bränningen som många bönder ägnade sig åt.⁴⁸ Debatten kom så småningom att utmynna i ett antal reformer av svensk brännvinslagstiftning under åren 1853-1855, bl.a. en inskränkning av tiden man fick ägna sig åt bränning; från sex till två månader om året.⁴⁹

1.6.3 Livsmedelsfrågan på 1850-talet

Brännvinsfrågan var starkt förknippad med livsmedelsfrågan eftersom de råvaror som användes för att tillverka mäsken (spannmål och potatis) också var de livsmedel som utgjorde merparten av den genomsnittlige svenskens dagliga kaloriintag. Under sommaren och hösten 1853 steg priserna på spannmål kraftigt runt om i hela Europa på grund av en kombination av dåliga skördar och det nyligen utbrutna Krimkriget med dess medföljande blockad av Ryssland (Europas utan konkurrens största spannmålsexportör vid denna tidpunkt).⁵⁰ Även i Sverige steg priset på spannmål kraftigt trots att skördarna här varit något bättre än genomsnittet på kontinenten. Det kan delvis förklaras av att det under kriget, som varade från mars 1853 till februari 1856, skedde en oerhört markant ökning av den svenska spannmålsexporten till Europa – från att ha utgjort 7 % av Sveriges totala export 1850 till 32 % 1855.⁵¹ Så sent som 1847 hade en liknande situation med höjda spannmålspriser och livsmedelsbrist föranlett regeringen att införa ett tillfälligt exportförbud men nu inskränkte man sig till att temporärt upphäva tullarna

⁴³ Larsson, 1945, s. 190-191.

⁴⁴ Larsson, 1945, s. 540-542.

⁴⁵ Öjvind Swahn [2018-05-08].

⁴⁶ Larsson, 1945, s. 436-438.

⁴⁷ Larsson, Tage, *Reformen i brännvinslagstiftningen 1853-1854: riksdagsbehandlingen och dess förspel*, Oskar Eklunds Bokförlag, Stockholm, 1947, s. 12.

⁴⁸ Karlbohm, s. 140 & Larsson 1947, s. 146-147.

⁴⁹ Larsson 1945, s. 506.

⁵⁰ Fridlitzius, s. 89.

⁵¹ Fridlitzius, s. 62 & 73.

på import av spannmål i april-juni 1854 och september 1855- maj 1856.⁵² Exakt vad som gjorde denna exportökning möjlig är inte helt lätt att fastställa men att en ökning av det svenska jordbrukets produktivitet skulle ha skett under en så begränsad tid är inte troligt. Troligare är att spannmål som normalt sett varit ämnat för den inhemska marknaden nu gick på export – med höjda livsmedelspriser i Sverige som följd.⁵³ Situationen nådde sin kulmen 1855 när höga livsmedelspriser och allmän brist på mat ledde till den våg av hungerupplopp runtom i landet som omnämns tidigare i uppsatsen. Riktigt så illa hade det ännu inte hunnit bli hösten 1853, tiden för det händelseförlopp som denna uppsats avhandlar, men de ökade livsmedelspriserna hade redan börjat märkas av och det förefaller troligt att många oroade sig för hur man skulle få råd med mat framöver.

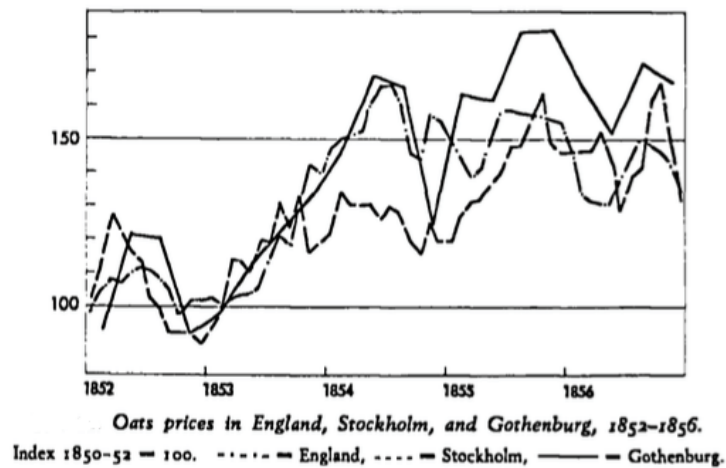
Nedan ser vi två linjediagram hämtade ur Fridlitzius artikel ”The Crimean War and the Swedish Economy”.⁵⁴ I Figur 1 kan vi se tre diagramlinjer som visar fluktuationerna av havrepriset i England, Stockholm och Göteborg under åren 1852-1855. Figur 2 visar fluktuationerna av rågpriset i Gdańsk, Stockholm och Göteborg under åren 1852-1856. Som vi kan se av både figur 1 och 2 ökade priset på dessa två basvaror kraftigt i Sverige under hela år 1853.

⁵² Karlbom, s. 140f.

⁵³ Larsson 1945, s. 95-96.

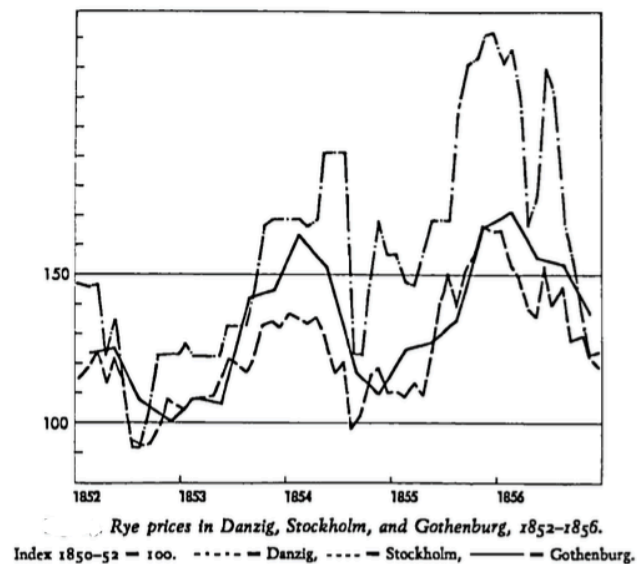
⁵⁴ Fridlitzius, s. 92f.

Figur 1.

Källa: Fridlitzius, s. 92.

Figur 2.

Källa: Fridlitzius, s. 93.

1.6.4 Den lokala administrationen i Sverige på 1850-talet: rådstuga, magistrat, borgmästare och landshövding

Magistraten var i 1850-talets svenska städer den instans som styrde över staden. Magistraten bestod utav en borgmästare och flera rådmän och valdes av stadens handelsmän och hantverkare. Magistratssystemet kvarstod fram till 1862 års reformer då magistratens funktioner beskars och delvis togs över av den nyinrättade instansen stadsfullmäktige, vars

ledamöter valdes i val med graderad rösträtt efter inkomst och förmögenhet.⁵⁵ Det rättsliga systemet var på lokal nivå uppdelat i häradsrätter och rådstugurätter – de första ansvarade för rätten på landsbygden, de senare för rätten i städerna. Borgmästaren var dessutom ordförande i rådstugurätten.⁵⁶ Landshövdingen var, då liksom nu, den högste ansvarige för länsstyrelsen. I rättsliga fall som låg utanför magistratens juridiska kompetensområde så agerade länsstyrelsen både som utredande och dömande instans.⁵⁷ Det kan förklara varför landshövding Faxé, vars hemort till vardags lär ha varit Blekinges residensstad Karlskrona, var den som höll i förhöret under rådstugan den 9 november.

2. Undersökning

2.1 Förloppet

Det hela började någon gång mellan klockan fem och sex på eftermiddagen, måndagen den 31 oktober 1853. En stor skara varvstimmermän och andra arbetare kom tågandes söderifrån i en tätt sluten skara upp genom staden. Arbetarna marscherade under tystnad i riktning mot stadens borgmästare, tillika riksdagsmannen, J.F. Ekenmans bostad. När de anlät till borgmästarens bostad klev denne ut på trappan och tillfrågade dem vad de ville. Folkskaran förklarade att de samlats för att be Ekenman att i sin egenskap av riksdagsman göra vad han kunde för att underlätta den svåra situation som de arbetande klasserna befann sig i, särskilt ”det tryckande brännvinstyranniet, som med fördyrandet av arbetandes egentliga livsmedel ytterligare lagade sig till att bereda en beklaglig framtid af swält och uselhet för arbetarne och deras familjer”.⁵⁸ De församlade gjorde dessutom klart att om borgmästare Ekenman inte ville hjälpa till, så svarade arbetarna inte för följderna. Ekenman uttryckte sin sympati för deras svåra situation och erkände det bekymmersamma med den ständigt ökande brännvinstillverkningen i trakten. Han lovade att åta sig deras sak och efter bästa förmåga göra vad han kunde för att underlätta deras situation. Han höjde dock samtidigt ett varnande finger; arbetarna skulle avhålla sig från våldsamheter och från alla försök att ta saken i egna händer, det bästa för dem vore att avvakta

⁵⁵ Nilsson, Roddy, *Kontroll, makt och omsorg: sociala problem och socialpolitik i Sverige 1780-1940*, Studentlitteratur, Lund, 2003, s. 55f.

⁵⁶ Nilsson, s. 160.

⁵⁷ Nilsson, s. 125.

⁵⁸ *Carlshamns Allehanda*, 2 november 1853.

de förändringar som så småningom skulle komma som en följd av ”frågans lagenliga behandling”.⁵⁹ Under tiden borde de avhålla sig från att själva dricka brännvin – då skulle säkerligen dagpenningen räcka längre.⁶⁰ Efter detta svar skingrade sig folksamlingen under stillsamma former. Under en veckas tid verkade det som att de protesterande nöjt sig med att få gehör för sin petition och att de skulle följa borgmästarens uppmaning att invänta en parlamentarisk lösning på situationen med brännvinstillverkningen.

Söndagen den 6 november fick emellertid Ekenman veta av polisgevaldiger Klintorph att en grupp varvstimmermän och andra arbetare planerade att dagen därpå tåga ut till Asarumsdalen och uppsöka brännerierna. Ekenman skyndade sig att underrätta bränneriägarna. En av dessa, grosshandlare Meyer, bestämde sig för att i ett försök att lugna ner arbetarna, tillhandahålla dem 500 tunnor potatis till inköpspris.⁶¹ Klintorphs varning visade sig vara befogad. Mycket riktigt samlades tidigt på morgonen nästkommande dag en stor skara arbetare inne i staden. Där möttes de av borgmästaren som försökte övertala dem om det orimliga i deras företag och i ett försök att dämpa stämningen informerade han dem om grosshandlaren löfte. Till en början verkade det som att arbetarna skulle lugna ner sig, men sedan ett antal av dem, särskilt arbetskarlen Tempel och repslagarlärningen Johan Persson, uppmanat de församlade att fullfölja sin föresats så tågade majoriteten av de församlade, runt hundra personer, ut mot Asarum.⁶² Under uttåget anslöt sig fler människor, både stads- och landsortsbor. Först vandrade folkmassan hem till den före detta stadskassören C.A. Lothigius, ägare till ett av traktens större brännerier och uppmanade honom att komma ut. Lothigius ska först ha vägrat att visa sig, men då ett antal upprörda personer hotat att hugga ner hans bränneri med yxor, så kom han ut på farstun för att tala med folksamlingen. Han erbjöd sig att sälja 100 tunnor potatis till samma pris som grosshandlare Meyer eller skänka 50 riksdaler till de mest behövande, bara de upphörde att störa honom. Som svar på detta utbrast folkmassan upprört att de inte kommit för att tiggas men för att se till att de under skördeåret kunde få ett rimligt pris på livsmedel.⁶³

Efter besöket hemma hos Lothigius besökte folkmassan i tur och ordning sju olika brännerier i Asarumsdalen. Hos de tre första, där bland annat Lothigius eget bränneri ingick, trängde de

⁵⁹ *Carlshamns Allehanda*, 2 november 1853.

⁶⁰ *Carlshamns Allehanda*, 2 november 1853.

⁶¹ *Carlshamns Allehanda*, 16 november 1853.

⁶² *Carlshamns Allehanda*, 16 november 1853.

⁶³ *Carlshamns Allehanda*, 9 november 1853; *Carlshamns Allehanda*, 16 november 1853; *Carlshamns Allehanda* 19 november 1853.

sig in i byggnaderna, släckte eldarna och tappade vattnet ur ångpannorna. De hade i ett fall skrämt bränneriarbetarna till att öppna dörren. I ett annat fall hjälpte bränneriarbetarna på folkmassans uppmaning till att släcka elden och sedan hade folket hållt vatten på glöden. En bränneriägare vid namn Håkansson hade stött på hopen ute på vägen, och hade uppmanats att genast fara hem och släcka elden i sin ångpanna. Före detta Löjtnant Santesson berättade att folkhopen varit mycket hövlig och beskedlig när den besökt hans bränneri, men begärt att han skulle upphöra med att bränna till nästa dag, då de önskade att få tala med honom och andra bränneriägare på en rådstuga i staden. Hos honom hade en pojke vridit om kranen på ångpannan, men han fördes ut av de andra.⁶⁴

I det fjärde bränneriet som uppsöktes stod dörrarna redan öppna, för ägaren Skoog hade hört vad som försiggått hos de andra brännerierna. Från Skoog begav sig arbetarna till grosshandlarna Cerwin och Meyers brännerier; Cerwin hade skyndat sig att släcka elden redan innan folkmassan hunnit dit och hos Meyer släckte de protesterande själva elden i ångpannan. Allra sist besöktes konsuln Schröders bränneri, som låg närmast staden. Även han hade i förväg släckt elden innan de kom dit, men folket hällde ändå vatten på glöden som ännu inte slocknat helt och öppnade även kranen till ångpannan. De informerade Schröder om att han förväntades infinna sig hos magistraten nästkommande dag. Därefter begav sig folkmassan som nu uppgick till runt tvåhundra personer tillbaka in till Karlshamn, där de ännu en gång uppsökte borgmästaren i hans boning och begärde att bränneriägarna nästkommande dag skulle uppkallas inför magistraten.⁶⁵ Så skedde faktiskt - även om det dröjde ytterligare en dag: onsdagen 9 november kallade magistraten mycket riktigt till en rådstuga. Rådstugan leddes av landshövding G. Faxe som höll förhör och försökte få klarhet i vad som skett. På rådstugan samlades en fullsatt magistrat, ett antal av bränneriägarna och flera av de arbetare som deltagit i oroligheterna två dagar tidigare.⁶⁶

⁶⁴ *Carlshamns Allehanda*, 16 november 1853.

⁶⁵ *Carlshamns Allehanda*, 16 november 1853.

⁶⁶ *Carlshamns Allehanda*, 12 november 1853; *Carlshamns Allehanda*, 16 november 1853.

2.2 Folkets argumentation

2.2.1 ”Bereda sig wisheten att under skörde-året få rimligt pris på en födbit” – mat ska säljas till överkomliga priser och folket har rätt att se till att så sker

Det första folkmassan gjorde under sitt uttåg till Asarumsdalen var att uppsöka C.A. Lothigius, bränneriägare och före detta stadskassör, i hans hem. Lothigius uppmanade dem att ge sig av och erbjöd att sälja 100 tunnor potatis till samma pris som grosshandlare Meyer eller att skänka 50 riksdaler till de mest behövande, men

han blev då tillrättavisad såsom han förtjente: honom swarades, att de voro utgångna icke för preja någon på pengar, utan för att bereda sig wisheten att under skörde-året få rimligt pris på en födbit att stoppa i sina egna och i sina hustrurs och barns munnar, så att de icke blefwe twungna att förfalla till brott och elände.⁶⁷

Denna berättelse återgavs senare i Lothigius eget vittnesmål under landshövdingens förhör den 9 november: ”[...] men då han derom underättat de närvarande, hade desse enbart ropat, att de icke woro utgångne för att tigga”.⁶⁸ Incidenten beskrevs även på ett liknande sätt av varvstimmermannen Nils Åkesson i samma förhör⁶⁹ och av J.P. Söderberg, som i en insändare till *Carlshamns Allehanda* 14 november sa att han blev ”gripen af en inre oemotståndlig känsla, och ansåg detta erbjudande vara i hög grad förnärmande för hvar och en som var närvarande på stället.”⁷⁰

Här ser vi ett av de första exempel på en rättsuppfattning bland de församlade arbetarna – rätten att köpa livsmedel till ett pris som upplevs som rimligt. Det är också uppenbart att det var just matpriset som ligger i fokus – det är inte mer pengar de ville ha, utan de vill att livsmedlen skall säljas till ett pris de har råd med. Att varvstimmermännen i tider av nöd inte krävde högre löner utan snarare sänkta matpriser kan tolkas som att paternalistiska uppfattningar om rättigheter och överhetens skyldighet att garantera matsäkerheten var mer dominerande än idéer om klasskamp och ekonomiska intressekonflikter. Thompson menade att ”den ekonomiska

⁶⁷ *Carlshamns Allehanda*, 9 november 1853.

⁶⁸ *Carlshamns Allehanda*, 16 november 1853.

⁶⁹ *Carlshamns Allehanda*, 19 november 1853.

⁷⁰ *Carlshamns Allehanda*, 14 november 1853.

klasskonflikten i 1800-talets England fann sitt typiska uttryck i lönefrågan. I 1700-talets England eggades arbetarna lättast till handling av att priserna ökade”.⁷¹ Med stöd i Berglunds argumentation om att den som vill applicera Thompsons idéer på en svensk kontext måste ta med i sin analys att det stadium av social och ekonomisk utveckling som existerade i Thompssons engelska 1700-tal uppträdde först ett halvsekel senare i Sverige, så anser jag det vara ett rimligt antagande att de blekingska arbetarna i detta fall uppvisar ett slags ”1700-tals klassmedvetande” i högre grad än ett ”1800-talsklassmedvetande”, vid 1800-talets mitt. På det möte som hölls i Karlshamn onsdagen efter uttåget till Asarumsdalen så beklagade sig representanter för arbetarklassen inför landshövdingen och magistraten, de klagade på fördyrandet av livsmedlen och de ovanliga svårigheter som hantverkare och arbetares stod inför – man oroade sig särskilt för hur det skulle gå med livsmedelsförsörjningen under vintern och våren.

... och under all detta den stegrade brännvins-produktionen, med uppköp i förväg af lifsmedlen [...] alla klagade och anklagade brännerierna såsom roten till det närvarande bekymren då brödet blir allt knappare och brännwinet flödar all starkare.⁷²

Även här fanns spår av en rättsuppfattning relaterat till livsmedelsförsäljning och vad som anses vara legitima respektive illegitima praktiker inom distributionen av livsmedel. När arbetarna klandrade bränneriägarna för ”uppköp i förväg af lifsmedlen” så kan vi ana ett brott mot en idé om att säd och potatis skall saluföras till alla på marknaden⁷³ och inte kunna köpas i parti av den med mest köpkraft. Kanske kan man här tala om en konflikt mellan en äldre moralekonomisk logik och den nya, kapitalistiska och marknadsekonomiska logiken som successivt började tränga in i det svenska samhället vid 1800-talets mitt?

En liknande idé om den fysiska marknadsplatsens helgd var enligt Thompson ett återkommande inslag i den moraliska ekonomin hos 1700-talets engelska folkmassor:

Bondens närvaro på marknaden är ”en viktig del av hans plikter. Han bör inte tillåtas att undanhålla sina varor eller göra av med dem på annat håll” [...] en petition från arbetare i Leeds 1795 klagade på att ”sädeshandlare och mjölnare och en samling andra människor har fått säden i sina egna händer så att de kan hålla inne med den sälja den till sitt eget pris eller ingen pris alls.” ”Bönderna får ingen säd till marknaden mer än det de har i fickorna som varuprov... vilket får de fattiga att högljutt jämra sig”.⁷⁴

⁷¹ Thompson, 1983, s. 68-69.

⁷² *Carlshamns Allehanda*, 12 november 1853.

⁷³ I dess ursprungliga betydelse av en fysisk plats där man träffades för utbyte och försäljning av varor, inte som en metafor för all möjlig typ av ekonomisk aktivitet, vilket är hur ordet ofta används idag.

⁷⁴ Thompson, 1983, s. 76.

Han beskrev också hur

Sådana bruk kunde faktiskt ge anledning till upplopp. I juni 1795 rapporterades det att 'folket gjorde uppror i Oxford, och att på några minuter tillgrep och fördelade ett lass säd som de misstänkte hade köpts genom varuprov och bara förts till marknaden för att upprätthålla skenet.⁷⁵

I protokollet från rådstugan den 9 november (såsom det återgavs i *Carlshamns Allehanda* den 19 november), kan vi läsa om hur landshövdingen höll förhör med varvstimmermännen Hans Persson, Erik Nilsson, Johan Lindholm, Peter Danielsson och hustimmermannen Johannes Carlsson, som alla hade deltagit i aktionen mot brännerierna. De hade hört talas om att man skulle gå ut till brännerierna under hela föregående vecka, och Carlsson hade även hört att hantverkare skulle medverka. Alla de utfrågade uttryckte sig "med hofsamhet", utom Danielsson,

hwilken uti synbarlighen mycket upprörd sinnesstämning påstod att "rätten består uti våra händer och den fattige har rätt såwälsom den rike", samt tillade, att om bränneriegarna självmant icke utsläckt elden under pannorna, så "hade allmogen släckt".⁷⁶

Thompson menade att det fanns en sak som framförallt skiljde massans moraliska ekonomi från överhetens patriarkaliska ideologi: "folkets etik godkände direkt aktion från massans sida, och det gjorde alldeles avgjort inte värderingarna bakom den patriarkaliska modellen".⁷⁷ Edgren summerar på ett bra sätt Thompsons idé om den moraliska ekonomin med meningen "spannmålshandeln skulle organiseras med den lokala befolkningens försörjning i centrum och när myndigheterna inte tillgodosåg dessa behov hade folket en moralisk rätt att själva agera."⁷⁸ Det är också denna idé som varvstimmermannen Peter Danielsson här gav uttryck för; om myndigheterna och överheten inte vill agera för att säkra att folkets tillgång till livsmedel (i detta fall genom att stoppa brännvinsbränningen), så hade folket rätten att själva ta saken i egna händer.

Den 21 november 1853 publicerade *Carlshamns Allehanda* en anonym insändare från en av de arbetare som deltog i aktionen mot brännerierna den 7 november. Skribenten beklagade sig över att det var svårt för arbetare att få sin "lilla och otillräckliga dagslön" att räcka till inför

⁷⁵ Thompson, 1983, s. 75.

⁷⁶ *Carlshamns Allehanda*, 19 november 1853.

⁷⁷ Thompson, 1983, s. 87.

⁷⁸ Edgren, s. 10.

den ”all snart inträffande hungersnöden”. Han hävdade till och med att fästningsfångens lott är ”afwundswärd emot arbetaren, ty såsom brottsling erhåller han kläder, föda, husrum, värma m.m. då den fattige arbetaren är i saknad deraf”.⁷⁹

Här kan vi sett ett visst skifte iväg från ett fokus på priser och mot ett fokus på löner i argumentationen, i kontrast till de argument som arbetarna gav uttryck till när de besökte Lothigius hem. Mer av en ”1800-talsklasskamp” än en ”1700-talsklasskamp” för att parafasera Thompson. Insändaren påpekar hur man i Asarum och stadens brännerier på endast två månader ”kunna, och säkerligen äfwen uppbränna, 12000 tunnor potatis utom korn och annan säd” och frågar sig: ”huru många fattiga hushåll kunde ej af denna Guds wälsignelse fått sitt uppehälle?”⁸⁰

2.2.2 ”Lagen är lika mycket med oss, som med dem”

– synen på lag och ordning

När arbetarna under sitt inledande besök hos Lothigius svarade att de var ute för att ”bereda sig wisheten att under skörde-året få rimligt pris på en födbit att stoppa i sina egna och i sina hustrurs och barns munnar, så att de icke blefwe twungna att förfalla till brott och elände”,⁸¹ så gav de uttryck för ett antal föreställningar. Dels att de var måna om att ej behöva begå lagbrott, men också att den som är i nöd kanske inte har något annat val än att bryta mot lagen. Det finns dessutom en antydning om att de handlingar som de står i begrepp att begå hos bränneriägarna ej är att räkna som lagbrott, utan snarare ett försök att garantera sig att man inte ska behöva bryta mot lagen i framtiden. Arbetaren J.P. Söderberg skrev i en insändare att

Det torde vara något eget i sitt slag, att en folkhop af flera hundra personer, uppretade genom ett sig tillfogadt lidande icke begå det ringaste våld, utan endast fodrande af den stora bristen på lifsmedel och säkerhet mot en *snart* inträffande hungersnöd.

Under den allmänna rådstuga som hölls i Karlshamn onsdagen 9 november uppmanade landshövdingen de församlade att med förenade krafter motverka och i framtiden avstyra den typ av oordning som aktionen föregående måndag inneburit. Han påpekade att dylikt agerande enbart skulle förvärra situationen, särskilt för de allra fattigaste, och kunde föranleda

⁷⁹ *Carlshamns Allehanda*, 21 november 1853.

⁸⁰ *Carlshamns Allehanda*, 21 november 1853.

⁸¹ *Carlshamns Allehanda*, 9 november 1853.

inkallandet av militära styrkor.⁸² De närvarande, som beskrevs såsom ”ett betydligt antal af Stadens Innevånare utaf alla klasser och icke minst talrikt af arbetareklassen” instämde alla med en röst att:

de wille förblifwa wid trogen efterlevnad af lag och ordning. Men med detsamma man tillförband sig att inom staden bjuda till att afstyra alla oordningar, gaf man äfwen tillkänna att hwad ”helvetes-maschinerna” i Asarum beträffade, finge egarna sjelfwe skydda dem så godt de förmådde.⁸³

I detta citat går det att utläsa en del kring attityder om vem som har rätt att skyddas av lagen och samhället. Även om arbetarna ville ”förlifwa wid trogen efterlevnad af lag och ordning” så kunde bränneriägarna i Asarum kanske inte förvänta sig att själva beskyddas av denna lag och ordning. Sådana idéer om att den som bröt mot sedvänjor rörande livsmedelshandtering kunde förverka sin rätt till samhällsligt beskydd beskrivs av Thompson såsom återkommande bland 1700-talets brittiska underklasser. Tanken att bönder och andra livsmedelsentreprenörer skulle ha rätt att göra vad de ville med sin egendom föreföll för dem absurd, det ansågs vara en ”naturlig frihet” snarare än en ”medborgerlig”. Han citerar en enligt honom typisk pamflett från 1768: ”denna frihet kan alltså inte sägas tillkomma en medborgare, eller någon som lever under ett samhälles beskydd, utan snarare en vilde. Den som gör anspråk på denna frihet förtjänar därför inte det beskydd som samhällets makt kan ge.”⁸⁴ En liknande uppfattning förefaller alltså ha förekommit även bland arbetarna i Karlshamn – och enligt dem så var brännvinsbrännarnas näringsidkande en frihet som var mer av den ”naturliga” än den ”medborgerliga” typen.

Under rådstugan fortsatte arbetarna att beklaga sig över den ökande produktionen av brännvin, särskilt eftersom med tanke på att ”man hade wäntat – till följe av Regeringens senaste beslut i ämnet – en inskränkning i tillverkningen.”⁸⁵ Denna hänvisning till kungen och den nya brännvinslagstiftningen återkom vid ett antal tillfällen.

I den insändare som publicerades i *Carlshamns Allehanda* den 19 november skrev signaturen ”En arbetare” om aktionen den 7 november. Han menade att den svåra situationen för arbetarna varit det som ”drivit oß åstad, till detta företag, hwilket i annat fall warit straffwärdt, om wi till

⁸² *Carlshamns Allehanda*, 12 november 1853.

⁸³ *Carlshamns Allehanda*, 12 november 1853.

⁸⁴ Thompson, 1983, s. 76.

⁸⁵ *Carlshamns Allehanda*, 12 november 1853.

oß samt våra Hustru och Barn hade haft hwad wi behöft”.⁸⁶ Här kan vi se en idé om att saker som till vardags skulle vara brottsliga inte är det i en utsatt situation. Liknande idéer återkom även när arbetare under rådstugan den 9 november ”anklagade brännerierna såsom roten till det närvarande bekymren då brödet blir allt knappare och brännwinet flödar all starkare, då den laglydigaste måste besanna ordspråket: ’Nöden har ingen lag!’”⁸⁷

Signaturen ”En arbetare” fortsatte med att beskriva hur de fattiga i staden gladde sig ”tacksamt och wördnadfullt samt höjde ödmjuka tackoffer till Gud i höjden” när de hört om den nya brännvinslagstiftning som skulle inskränka möjligheten att bränna brännvin till enbart två månader om året. När arbetarna hörde detta, så drog de slutsatsen att det var ”vår Rådige Konungs åsyftan, att tillverkning af Bränwin, skulle icke heller till mängden bliwfa mer än en tredjedel så mycket som den varit förra året.”⁸⁸ Men, konstaterade han sedan med bitterhet, både arbetarnas glädje och konungens avsikt med lagen kom att bli tillintetgjorda av

... Bränwinstillverkarnas listiga förstorande af sina Bränwinsredskap [...] ty så snart Konungens Kungörelse hunnit ljuda från Predikstolarna, så hördes från flera håll detta genljud: ja, det göra ingenting, wi göra våra pannor större och bränner lika mycket. Detta hemska tal samt förakt emot Konungens påbud, förstå wi i vår enfaldighet, såsom förbrytelse emot Konungens Lag.⁸⁹

Insändaren beskrev hur syftet med aktionen varit att gå ut ”med den billiga begäran, till Bränwinstillverkarne, att de måtte (enligt Konungens afsikt) i någon mån inskränka sin förödning å livsmedlen”.⁹⁰ Han beklagade att bränneriägarna

se icke sjelfwa huru de med sitt förakt emot vår Rådige Konungs afsikt gjort sig skyldiga under Lagens Dom och straff. Wi fråga oß nu hwilken af oß ha nu förbrutit sig mot Lagen, Bränwins-Brännerne eller wi fattiga arbetare, som af dem anses derföre. Wi mena och tror att Lagen är lika mycket med oß, som med dem, emedan den Lag här kommer i fråga är förenad med kärlek och barmhertighet emot alla menniskor och i synnerhet emot oß fattige arbetare.⁹¹

Arbetarna ansåg med andra ord inte enbart att deras handlingar ej bröt mot lagen – de ansåg dessutom att det var de själva som upprätthöll lagen och verkställde konungens vilja. Det var bränneriägarna som gjort sig skyldiga och förbrutit sig när de försökt hitta kryphål i den nya lagstiftningen genom att investera i ny och större apparatur. Denna tanke går också att ana i

⁸⁶ *Carlshamns Allehanda*, 19 november 1853.

⁸⁷ *Carlshamns Allehanda*, 12 november 1853.

⁸⁸ *Carlshamns Allehanda*, 19 november 1853.

⁸⁹ *Carlshamns Allehanda*, 19 november 1853.

⁹⁰ *Carlshamns Allehanda*, 19 november 1853.

⁹¹ *Carlshamns Allehanda*, 19 november 1853.

före detta stadskassören Lothigius vittnesmål, där han berättade att arbetskarlen Nils Åkesson frågat ”huruvida Lothigius, som begagnar ångpanna, wille upphöra att bränna brännwin eller *ändra sin redskap*” (min kursivering).⁹²

Scott menar att just detta sätt att hänvisa till en monark eller andra typer av traditionella auktoritetsfigurer som ett sätt att legitimera revolt varit ett historiskt återkommande inslag i folkliga uppror både i Europa och Asien. Han beskriver det som ett slags ”symbolisk ju-jutsu” där en rebellisk underklass tar över en traditionellt konservativ symbol och använder den för sina egna syften. Att måla upp bilden av den ”gode konungen” som alltid vill folket väl och istället lägga skulden för missförhållanden på olika lokala potentater som man hävdade förbröt sig mot konungens vilja har varit ett bra sätt för upproriska arbetare och bönder att legitimera sina handlingar. Om upproret misslyckades och man fann sig själv inför rätta så minskade det även risken att drabbas av alltför hårda repressalier. Huruvida underklasserna själva faktiskt trodde på idén om den välvillige monarken är självklart svårt att säga såhär i efterhand, men Scott poängterar exempelvis hur forskning om bondeuppror i Tsar-Ryssland visar att de ryska bönderna tenderade att enbart bekänna sig till tsaren när dessa bekännelser överensstämde med deras egna intressen.⁹³

I den insändare som publicerades i tidningen två dagar senare, den 21 november, så frågade sig skribenten:

hwad betyder det i deras ögon att wi fattige arbetare swälta ihjel med hustru och barn; de åberopa sig på lagen, som tilllåter dem att bränna upp alla lifsmedlen, och vi stämplas såsom lagbrytare och upprorsmakare, dereft wi wilja söka hindra dem i deras lagliga industri, och hotas med fästning, om wi inte tåligt och undergiwftet fördraga att swältas ihjel.⁹⁴

Personen som författat den här insändaren verkade erkänna att bränneriägarna har lagen på sin sida – här är det snarare lagens legitimitet i sig som ifrågasätts. Brännvinstillverkningen är förvisso en ”laglig industri”, men vad spelar det för roll när lagen är den som hotar människorna med fästning om de ”inte tåligt och undergiwftet fördraga att swältas ihjel”? För att ytterligare understryka denna poäng citerade insändarskribenten Olaus Petris sjunde domarregel: ”all lag

⁹² *Carlshamns Allehanda*, 16 november 1853.

⁹³ Scott, s. 96-103.

⁹⁴ *Carlshamns Allehanda*, 21 november 1853.

skola wara sådadne, att den tjänta till thet meninga besta, och therförr, så tå Laghen blifwa skadeliga, så är thet icker mera lagh utan olagh och bör afläggsas”.⁹⁵

Han konkluderade sedan att ”huruwida den lagen, att fritt och obehindradt få tillwerka bränwin, samt uppbränna de lifsmedlen, hwaraf meninge man skall lewfa, är till det meniga bästa – derom behöfwer icke mycket ordas”.⁹⁶ Han hänvisade först till domarregel nummer sju som säger att den lag som inte längre tjänar det allmännas bästa ”icke mera [är] lagh utan olagh och bör afläggsas”. Därefter ställde han den retoriska frågan om den lag som ger rätten att obehindrat få bränna upp de gemene mans dagliga bröd tjänar det allmännas bästa. På så sätt ville skribenten visa hur lagen i detta fall förlorat sin legitimitet.

I likhet med insändaren den 19 november så uttryckte även denna skribent en övertygelse om att de har kungen på sin sida och att det varit kungens avsikt att motverka hungersnöd genom att lagstifta så att brännvinstillverkning enbart fick försiggå under två månader per år. Men han konstaterade dystert att genom förstorandet av ångpannorna ”brännvinstillwerkarne hafwa wisat, att de äfwen med stöd af lag, kunnat tillintet göra hans [kungens] Rådiga afsikt”.⁹⁷ Även här förekommer tanken att brännvinsägarna genom sitt agerande nästintill lurat landets regent.

Skribenten avslutar sin text med en önskan om att

förändring skall inträffa, så att bränwinsbrännarena ej kunna med laglig tillåtelse få föröda en stor del av landet gröda till de fattigas förfång och skada. Måtte de ej blifwa försent, så att ordspråket ’medan gräset gror dör märren’ här kommer att sannas.⁹⁸

2.2.3 ”Jag är ogift och kan göra det!” – familjens roll i argumentationen

Vid ett flertal gånger refererade deltagare i aktionen till sina familjer och oro för sina familjer som ett motiv till aktionen. Detta framkommer när arbetarna sa till Lothigius att de är ute för att ”bereda sig wisheten att under skörde-året få rimligt pris på en födbit att stoppa i sina egna och i sina hustrurs och barns munnar”.⁹⁹ När insändaren den 19 november skrev att aktionen skulle ha varit brottslig om arbetarna ”till oß samt våra Hustru och Barn hade haft hwad wi

⁹⁵ *Carlshamns Allehanda*, 21 november 1853.

⁹⁶ *Carlshamns Allehanda*, 21 november 1853.

⁹⁷ *Carlshamns Allehanda*, 21 november 1853.

⁹⁸ *Carlshamns Allehanda*, 21 november 1853.

⁹⁹ *Carlshamns Allehanda*, 9 november 1853.

behöft”¹⁰⁰ och när insändaren den 21 november frågade sig ”hwad betyder det i deras [brännvinstillverkarnas] ögon att wi fattige arbetare swälta ihjel med hustru och barn”¹⁰¹ återkommer samma argument. Men det lyftes också återkommande fram som ett argument från landshövdingens, borgmästarens och bränneriägarnas sida emot aktionen; deltagarna ombeds tänka på sina familjer och sansa sig. Borgmästare Ekenman berättade under förhöret med landshövdingen om när han förgäves försökte lugna arbetarna på torget samma dag som de uttåget till Asarum:

Herr Borgmästaren anförde, att, då han bland annat föreställt, huru de flesta voro gifta, och genom följderna av sitt beteende kunde komma att skiljas från hustru och barn, en för Herr Borgmästaren okänd arbetskarl framträtt och i fast ton yttrat: ”jag är ogift och kan göra det”.¹⁰²

Familjen framstår här närmast som en arena för en ideologisk kamp mellan överheten och folket, där både ett avståndstagande från och ett deltagande i aktionen kan motiveras med att man ser till arbetarfamiljernas väl och ve.

¹⁰⁰ *Carlshamns Allehanda*, 19 november 1853.

¹⁰¹ *Carlshamns Allehanda*, 21 november 1853.

¹⁰² *Carlshamns Allehanda*, 16 november 1853.

2.3 Överhetens resonemang

2.3.1. ”... att nödropet mot bränvinet icke så sällan utgår ifrån bränwins-ångande strupar” – överhetens syn på brännvinsfrågan

I den rapport från arbetarnas uppvakning av att borgmästare Stenman den 31 oktober, som publicerades i *Carlshamns Allehanda* två dagar senare, så står det att läsa om hur borgmästaren först uttryckte sin sympati över det svåra läge de befann sig i. Han var emellertid också noga med att påpeka för dem att:

icke på långa när hela kvantiteten af de å orten tillverkade bränwin förtärdes i våra bygder, det i öfrigt stode i deras eget skön¹⁰³, att i denna fråga uträtta mer än han, om de nämligen hwar för sig fullkomligt afhölle sig ifrån bruket af bränwin, hwarigenom dagpenningen bättre skulle räcka till de nödwändigaste behofwen.¹⁰⁴

Han verkade mena att arbetarna kunde själva göra mer för att underlätta sin situation än vad borgmästaren kunde. Genom att dra ner på den egna brännvinskonsumtionen skulle de lindra nöden och få pengarna att lättare räcka till.

Onsdagen den 9 november 1853, två dagar efter aktionen mot brännerierna, återfanns i *Carlshamns Allehanda* en redaktionell text som inleddes på följande sätt:

Man förebrår Svenska folket tröghet, senfärdighet och lifsnöjdhet för sitt eget bästa. Tyvärr måste medgifwas att det sker med fullt skäl. När uthärdade icke Svenskarna att lida, lida mer än menskligt, lida med tålmod? Ett enda medel gifwes att sätta dem i rörelse. Detta medel är, hittills åtminstone, hwarken upplysning eller begär efter förändring till något bättre, utan den är – d e n y t t e r s t a n ö d .¹⁰⁵

Att det handlade om den lokala arbetarbefolkningens och deras missnöje mot brännvinsbränningen står klart – tidningsredaktionens skribent ansåg uppenbarligen att man från arbetarnas sida borde ha förstått att avstå från brännvinet redan innan nöden gjort sig påmind. Tyvärr, menade han, har de ”hwarken behjertat det allmännas förlust eller den egna skadan utan, tanklöst följande gamla wanan, wecka efter wecka offrat en dryg del af

¹⁰³ ”Stå i ngnns skön” – det står ngn fritt att göra som de vill, *Dalins ordbok Öfver svenska språket*, Stockholm 1850-1853.

¹⁰⁴ *Carlshamns Allehanda* den 2 november 1853.

¹⁰⁵ *Carlshamns Allehanda* den 9 november 1853.

arbetsförtjensten på krogen.”¹⁰⁶ Samtidigt verkade han inte vilja vara alltför hård i sina förebråelser, att arbetarna inte förstod bättre var ju förståeligt med tanke på att ”herremän - hos hwilka bildningen ju finnes? – kunna gör allt för att utsuga landet och folkets märg”.¹⁰⁷ Samma nummer av tidningen fortsatte med beskriva hur arbetarna i sin desperation ”nu öferskridit laglighetens gränser”¹⁰⁸ och därefter följer ett referat av händelserna den 7 november. Något vidare hopp om bättring från arbetarklassens sida verkade dock inte skribenten hysa. Istället konstaterade han uppgivet att

nu skrika de alla om hjälp i nöden; men få af dem kasta en ångerfull blick tillbaka på sitt forna lif på krogarna eller fatta en allwarlig föresats att icke mer besöka dessa lastens och brottets nästen. Mången arbetare behöver erinra sig, att den som icke sjelf är mån om sitt wäl förtjenar hwarken Guds eller medmenniskors hjälp.¹⁰⁹

Han trodde sig veta att många av den som på förmiddagen hade fördömt brännvinet på eftermiddagen istället för att gå till jobbet ”glömde både nöden och sin nödlidande familj och sökte tröst och mod i flaskan.”¹¹⁰

I *Carlshamns Allehanda* den 14 november återfanns en liten notis som meddelade att tidningen gärna tog in ”emot Tryckfrihetsförordningen icke stridande artiklar, som uttrycka olika åsikter i bränwinsfrågan”¹¹¹, men som också manade alla att uttrycka sig hövligt och hålla sig till saken. Redaktionen passade också på att påpeka att ”skall striden emot bränwinstillverkningen föras med ära, så måste den föras af dem, som börjat reformen med sin egen person”.¹¹²

I *Carlshamns Allehanda* den 26 november återfanns ett liknande resonemang om arbetarnas personliga ansvar. Skribenten beklagade sig över

att nödropet mot bränwinet icke så sällan utgår ifrån bränwinsångande strupar, men detta bör hwarken wäcka förwåning eller skadeglädje. De nyktre hafwa ropat så länge utan att höras, att det är billigt¹¹³ att brännwinet får sin dödsdom af sina egna offer. Måtte blott **krogen** blifwa dem lika förhatlig som brännerierna och det egna bränwinsbegäret det förhatligaste.¹¹⁴

¹⁰⁶ *Carlshamns Allehanda* den 9 november 1853.

¹⁰⁷ *Carlshamns Allehanda* den 9 november 1853.

¹⁰⁸ *Carlshamns Allehanda* den 9 november 1853.

¹⁰⁹ *Carlshamns Allehanda* den 9 november 1853.

¹¹⁰ *Carlshamns Allehanda* den 9 november 1853.

¹¹¹ *Carlshamns Allehanda* den 14 november 1853.

¹¹² *Carlshamns Allehanda* den 14 november 1853.

¹¹³ ”Billigt” betyder i det här sammanhanget ”skäligt”, ”rimligt”, ”förtjänt”. *Dalins ordbok Öfver svenska språket*. Vol I-II. (Stockholm 1850-1853).

¹¹⁴ *Carlshamns Allehanda* den 26 november 1853.

Senare i samma nummer följde en insändare från en man som trodde att borgmästaren tillika riksdagsmannen Stenman i riksdagen i framtiden skulle försöka motarbeta brännvinsbränningen, ”det ifrågawarande onda”.¹¹⁵ Men, menade skribenten, ”denna är likwist icke så ond till sin natur, som man will föreställa sig, ty det huvudsakliga onda beror i det myckne supandet!”.¹¹⁶ Lite senare i samma insändare resonerade han kring de fördelar som det välgörenhetsarbete vissa bättre lottade personer i närområdet ägnat sig åt. Hans förhoppning var att ”välgörenheten äfwen uppmuntra arbetaren icke allenast till flit och fridsamhet, utan ock till tanken derpå, att en skilling wäl använd är besparad; Ins. menar att arbetaren icke skall förstöra mera i bränwin än hans werkliga och nyttiga behof kräfwer.”¹¹⁷

Han tog upp den incident som utspelade sig hemma hos Lothigius när denne erbjudit folkmassan pengar och fick till svar att de ej var där för att tigga:

Med förakt och sturskhet afslogs erbjudandet! men hade det icke warit skäligt att hålla det till godo? [...] Men ty wärr följer oftast högmodet med fattigdomen, hwaraf och här hände, att den oskyldige fick lida med den skyldige. – En och annan ur ”massan” skämdes dock icke, att hos åtskillige personer här i Staden ”tigga” – ”till kalas på aftonen”.¹¹⁸

Trots flera inbördes meningsskiljaktigheter kan vi se att landshövdingen, tidningsredaktion och insändarskribenterna var överens om åtminstone två saker: situationen med brännvinsbrännandet var förvisso beklaglig, men arbetarna som själva med glädje konsumerade bränneriernas produkter borde först se över sitt eget beteende.

2.3.2. ”... af kärlek till ordning och under hörsamhet emot Öfwerhetens bud” – överhetens syn på lag och ordning

Efter att borgmästaren den 31 oktober uppmuntrat arbetarna att avstå från brännvin för att bättre ha råd med det allra livsnödvändigaste, så ombad han dem enligt *Carlshamns Allehanda* att ”i

¹¹⁵ *Carlshamns Allehanda* den 26 november 1853.

¹¹⁶ *Carlshamns Allehanda* den 26 november 1853.

¹¹⁷ *Carlshamns Allehanda* den 26 november 1853.

¹¹⁸ *Carlshamns Allehanda* den 26 november 1853.

stillhet och med lydnad för bestående ordningar och lagar afwakta de förändringar, hwilka kunde blifwa en följd af frågans lagenliga behandling.”¹¹⁹

Tidningen beskrev petitionen såsom

en betydelsefull opinionsyttring, så mycket betydelsefullare, som allt tillgick med största ordning. Den fogliga, man kan nästan säga lagande ton, hwarmed de petitionerande framburo sin anhållan om hjälp för sig sjelfwa, för hustrur och barn, talar på det fördelaktigaste till deras förmån.¹²⁰

Detta respektfulla sätt att be om hjälp måste alltid, enligt skribenten

winna mera gehör, än den våldsamma framfart, hwarmed en ursinning pobel söker att sjelf förskaffa sig sin rätt. Det sednare skulle och, långt ifrån att afhjelpa det onda, endast draga öfwer de klagande ett ännu swårare lidande, utom att våld alltid uppväcker twifwel om rättmätigheten af våldswerkarnas anspråk.¹²¹

Lördagen den 12 november rapporterade tidningen ifrån den allmänna rådstuga som hållits föregående onsdag, den 9 november. Rådstugan öppnades av landshövdingen Faxé som betonade de rättsliga åtgärder

som enligt gällande lagar och författningar drabba deltagare i åtgärder, hwilka wid sidan af eller emot lagen åsyfta att störa de ordningar, som af lagen upprätthållas, då fredsstöranne derigenom endast förwärra sin egen ställning och ådraga hela samhället betydliga och – serdeles för de obemedlade – tryckande kostnader.¹²²

Han varnade dessutom de församlade att

ett förnyande af de sednaste uppträderna icke skulle förekommas utan mellankomst af väpnad styrka, hwarföre Hr. Stats-Rådet hemställde till alla de närwarande nödwändigheten att af kärlek till ordning och under hörsamhet emot Öfwerhetens bud med förenade krafter motarbeta och för framtiden afstyra dylika oordningar.¹²³

Det är tydligt att länshövdingen vill understryka att lagbrott enbart kan leda till försämringar av de fattigas situation - det var dyrt för samhället och om det upprepades skulle det kunna föranleda inkallandet av väpnad styrka. Det var viktigt att alla samhällsmedborgare tillsammans

¹¹⁹ *Carlshamns Allehanda*, 2 november 1853.

¹²⁰ *Carlshamns Allehanda*, 2 november 1853.

¹²¹ *Carlshamns Allehanda*, 2 november 1853.

¹²² *Carlshamns Allehanda*, 12 november 1853.

¹²³ *Carlshamns Allehanda*, 12 november 1853.

arbetar för att motverka dylika oroligheter i framtiden. Ingenting positivt kunde komma ur en sådan aktion.

Under rådstugan reste sig ”en medlem ur handelsklassen” och höll ett anförande där han menade att den rådande situationen med stegrade spannmålspriser berodde på krisen i Europa och inte hade någonting som helst att göra med den lokala brännvinstillverkningen, ”hvarföre demonstrationerna wore lika orimliga som vådliga”.¹²⁴ Flera andra ”handlande och possessionater” instämde i detta och sa att ”då de erbjödo sig att bidrag till lindring i nöden, de äfwen förebehöllo sig frihet och frid i sin lagliga hantering.”¹²⁵

Det framstår som att det för dessa medlemmar ur stadens borgerskap var viktigt att påpeka hur priserna på livsmedel inte hade med dem eller deras agerande att göra – de var en effekt av marknadskrafter som låg utanför någon enskild karlshamnshandelskontroll. Att de dessutom hade erbjudit sig att med välgörenhet lindra de fattigas nöd ansåg de borde räcka för att få ha sin verksamhet i fred – särskilt som denna verksamhet hade lagen på sin sida. Jag har tidigare nämnt hur det är möjligt att i arbetarnas argumentation se spår av en konflikt mellan en äldre moralekonomisk logik och den nya, kapitalistiska och marknadsekonomiska logiken som successivt började tränga in i det svenska samhället vid 1800-talets mitt. Här kan vi se denna nya logik framträda i hur dessa representanter för de ägande och handlande klasserna försvarade sig inför massan. Samtidigt kan deras vilja till att ”köpa sig fria” från att drabbas av direkta aktioner eller upplopp ändå tyda på att det fortfarande fanns rester av den moralekonomiska, eller åtminstone paternalistiska, mentaliteten även hos dem. Thompson skriver angående detta ämne att

på kort sikt kanske upploppet motverkade sitt syfte, fast detta ännu inte har bevisats. Å andra sidan var upploppet en olycka för samhället och måste undvikas även om priset var högt. Priset kanske var att man kompromissade och kom fram till ett pris någonstans mitt emellan ett högt ’ekonomiskt’ marknadspris, och ett traditionellt ’moraliskt pris’ som bestämdes av folkmassan. Denna kompromiss kunde man komma fram till genom patriarkaliskt sinnade ingripanden, genom att bönder och köpmän låg lite lågt, eller *genom att man köpte en del av folkmassan med hjälp av välgörenhet och subventioner*.¹²⁶ (min kursivering).

¹²⁴ *Carlshamns Allehanda*, 12 november 1853.

¹²⁵ *Carlshamns Allehanda*, 12 november 1853.

¹²⁶ Thompson, 1983, s. 120f.

Om man ser direkta aktioner och upplopp som en del i en förhandlingsrepertoar mellan folk och överhet, så kände kanske dessa män ur de ägande klasserna att de uppfyllt sin del av en uttalad överenskommelse och därför förtjänade att inte drabbas av arbetarnas ilska.

En insändare publicerad i samma nummer drev samma tes som mannen på rådstugan:

de nuwarande höga priserna på spannmål, hwilka äro 22 Rdr rgs för råg och 14 a 15 Rdr rgs för korn här på platsen, framkallas icke af bränwinsbränningen omkring Carlshamn, som en del folk fått för sig, utan af en felslagen skörd öfwer hela vår werldsdel och deraf föranledd pris-stegring å de stora Europeiska marknaderna.¹²⁷

Skribenten menade att konsekvensen hade blivit att potatis fått ligga och ruttna, ”om afsikten wunnits med den anstiftade demonstrationen, hwars orimlighet och laglöshet man under förewarande förhållanden förgäfwes skall söka bemantla¹²⁸ med **den moraliska rätten!**”¹²⁹ Här finns ett tydligt avståndstagande ifrån tanken att de som deltog i aktionen skulle ha haft rätten på sin sida, sådana argument ansågs vara svepskäl eller förevändningar för att dölja aktionens ”orimlighet och laglöshet”. Insändarskribenten uttryckte även indignation över ”det skriftsätt och den personlighet hwarmed t.ex. Författaren af uppsatsen i sista Tidningsnumret anfäller de lagligen berättigade bränneri-egarne häromkring”. Just detta, att bränneriägarnas verksamhet trots allt var laglig, är något som vid flertalet tillfällen återkom i argumentationen hos de som försvarade den. Denna syn på lagens absoluta giltighet, är en tydlig kontrast till den folkliga, mer relativistiska rättsuppfattningen där lagens giltighet kunde upphöra att gälla i vissa situationer eller där man kunde hävda att någon som följde lagen ändå var en lagbrytare, eftersom denne bröt mot vad som var lagstiftarens ursprungliga avsikt (ta till exempel fallet med den naiva monarkismen och bränneriägarnas förstoring av sin apparatur).

I den insändare som *Carlshamns Allehanda* publicerade den 26 november så ondgjorde sig skribenten över de andra insändare ”som utgått af ’arbetare’ eller sakna signatur” och menade att man kunde

med skäl harnas öfwer falskheten uti allt detta, hwilket synbarligen icke röjer någon annan afsikt, än att uppreta den om lag och författningar okunniga folkhopen till swårare missbruk af den sjelfmakt den tagit sig och hwilken slutligen, om den ej stäffjes, icke kan lända till annat än olycka för icke alenast

¹²⁷ *Carlshamns Allehanda*, 12 november 1853.

¹²⁸ ”Bemantla” (egentl.: dölja under en mantel), att genom svepskäl och genom förevändningar ge ett falskt sken eller bättre färg åt en sak eller ett förehavande. *Dalins ordbok Öfver svenska språket*. Vol I-II. (Stockholm 1850-1853).

¹²⁹ *Carlshamns Allehanda*, 12 november 1853.

de brottslige, utan ock för de oskyldige, som endast af begäret att ”wilja wara med” äro hopen följaktige.¹³⁰

Denna skribent menade alltså att de av arbetare författade insändarna enbart syftade till att uppvigla ”den okunniga folkhopen” – varav många enbart följde med på tilltag såsom aktion mot brännerierna av nyfikenhet eller spänningssökande; ”begäret att ’wilja wara med’”.

Insändaren uppmanar

hwar och en ännu ondsinnad [att] icke längre låta insöfwa sig i säkerheten att Lagen är med dem, utan ihåtkomma att Lagen är emot dem och att ”Öfwerheten icke bär swärdet för gäfwes, ty den är en hämnande Gud tjenare, av Honom tillsatt att waka öfwer Lagens efterlefnad och att straffa den, som illa gör!”¹³¹

Lite senare i samma insändare kan vi läsa att

ehuru Ins. icke för sin del såsom moraliskt rätt gillar Bränneri-egarnes tillgörande i afsende på förstorandet af deras Bränwins-pannor i en tid då Regeringen, af omtanke för folkets wäl, inskränker tiden för brännwins-bränningen, gillar likwäl aldrig Ins. att oförståndet sätter sig till Herre öfwer Lagen och med förglömmade att Den just är tillkommen att för skydda hwar och ens rätt trampar Lagen rätten under sina fötter.¹³²

Denna syn på lagen såsom något som står över moralen är på många sätt en negation till den folkliga rättsuppfattningen, där lag som inte tjänar det allmänna bästa kan negeras till ”olag” och tappa sin giltighet. Insändaren menar att ”bränneriegarne hade lagligen icke kunnat förhindras till hwad de uti ifrågawarande afseende gjort och deras handlingar böra derföre icke dömas med de mörka färger, som man öfwerallt får höra – och läsa.”¹³³

Det faktum att de agerat inom lagens ramar var försvar nog. Denna argumentation återkom ännu en gång lite senare i samma insändare, där författaren menade att aktionens relativa lugn och fredlighet framförallt kunde förklaras med ”Bränneri-egarnes eller deras ombuds mer än skonsamma fördragande af de hotandes ’wilja’ och ’befallningar’”.¹³⁴ Han fortsatte sedan indignerat att ”de woro wäl icke skyldige att lyda ’massans’ föreskrifter hwarken i fråga om släckandet under pannorne eller inställelse wid domstol för redowisandet af den industri de med Lag mot erlagde skatter utöfwa?!”.¹³⁵

¹³⁰ *Carlshamns Allehanda*, 26 november 1853.

¹³¹ *Carlshamns Allehanda*, 26 november 1853.

¹³² *Carlshamns Allehanda*, 26 november 1853.

¹³³ *Carlshamns Allehanda*, 26 november 1853.

¹³⁴ *Carlshamns Allehanda*, 26 november 1853.

¹³⁵ *Carlshamns Allehanda*, 26 november 1853.

Att massan både krävt och ställt krav på bränneriägarna att de dels skulle släcka sina ångpannor och dels skulle infinna sig på rådstuga för att diskutera sin verksamhet verkade väcka särskild upprördhet hos skribenten. Bränneriägarna hade ingen skyldighet att göra någon av dessa saker, särskilt inte med tanke på att de betalade skatt för sin lagliga verksamhet.

2.4 Epilog: fjorton år senare

Den ursprungliga idén till denna uppsats var att göra en jämförande analys av två hungerprotester som riktade sig mot brännvinsbränning i Karlshamn, 1853 och 1867 och undersöka hur de som deltog i dessa motiverade sitt deltagande. Där 1853 års protester överraskade med ett oväntat rikt material, så var 1867 den totala motsatsen. Ingenstans i källmaterialet hittade jag några som helst exempel där enskilda deltagare uttalade sig. Det kan ändå vara värt att nämna någonting om oroligheterna 1867.

I tidningen *Carlshamn*, en nyligen grundad konkurrent till *Carlshamns Allehanda*, beskrevs hur ett ”en hel del löst folk, huvudsakligen från landet” samlats på stora torget i Karlshamn för att gå ut och släcka brännerierna ”i en närliggande ort”. Sinnena var upphettade men trots detta blev inget av demonstrationen. Tidningar kritiserade de arbetare som klandrade brännerierna men själva söp, ”[det] är wäl det mest inconsiquenta man kan tänka sig, eller huru?”¹³⁶.

I *Carlshamns Allehanda* skildrades den 23 oktober hur man föregående söndag hört att en stor del av den fattigare befolkningen på landsbygden försökte uppvigla andra till att nästföljande tisdag gå ut och hota ångbrännerierna i orten. En hel del arbetslösa personer från landet samlades också på stora torget, men blev med polisens hjälp flera gånger skingrade. Trots detta så samlade sig till slut folk vid Norreport och gatorna genomströmmades av oroliga människor. På landet i närheten av Asarum samlades också folk, och flera hundra personer var under dagen ute för att demonstrera. Demonstranterna anföll aldrig brännerierna såsom de hotat. På brännerierna hade man varit redo till försvar. Kommissarien Rooth hade uppådat fjärdingsmännen samt andra för att hjälpa honom upprätthålla ordningen.¹³⁷

¹³⁶ *Carlshamn*, 23 oktober 1867.

¹³⁷ *Carlshamns Allehanda*, 23 oktober 1867.

Enligt *Carlshamns Allehanda* den 26 oktober hade ytterligare en talrik grupp arbetare och kvinnor från landet samlats inne på Karlshamns torg dagen innan och diskuterat bränneriernas vara eller icke vara. De förde stort oväsen, var uppstudsiga och när Borgmästare Janson försökte stilla dem, ska ha han blivit knuffad och slagen, vilket hade till följd att en person arresterades. Inga brännerier ska ha attackerats, däremot ska en person som fraktade brännvin från Asarum in till Karlshamn ha blivit attackerad, ”men lyckades undkomma under det att de upproriske dansade runt med faten”.¹³⁸ Enligt tidningen tycktes det inte enbart vara bristen på föda utan snarare bristen på arbete som drivit vissa arbetare på landsbygden att ställa till med oroligheter.¹³⁹

Efter det skrivs ingenting mer om oroligheterna i pressen. Ingenstans kommer någon deltagare i oroligheterna till tals. Kanske berodde det på att den sociala sammansättning nu var en annan? Många verkar ha varit kvinnor, arbetslösa och landsortsbor. Den här gången deltog inga varvstimmermän i upploppen. Både demonstranternas våld och polisens repression verkar ha varit av en brutalare karaktär än 1853. Kanske säger det oss någonting om den samhällsliga utvecklingen under 1800-talets andra hälft?

¹³⁸ *Carlshamns Allehanda*, 26 oktober, 1867.

¹³⁹ *Carlshamns Allehanda*, 26 oktober, 1867.

3. Resultat

Denna studie har syftat till att undersöka med vilka argument deltagarna i en direkt aktion mot brännvinsbrännerier i Karlshamn 1853 motiverade sitt deltagande i aktionen. Utifrån dessa argument har jag också försökt att rekonstruera vilka typer av mentaliteter och folkliga föreställningar som kan ha existerat bland arbetare och annat ”vanligt folk” i Karlshamn vid denna tid. Jag har särskilt intresserat mig för om det existerade en så kallad ”moralisk ekonomi” inom arbetarklassen i Karlshamn vid denna tidpunkt. Jag har även undersökt hur representanter för andra samhällsklasser och sociala grupper såg på den illegala aktionen och frågor som rörde brännvin och livsmedelsbrist.

För deltagarna i aktionen var rätten att få köpa mat till vad de ansåg vara rimliga priser centralt. Endast vid något enstaka tillfälle förekom det att någon klagar på att lönen inte är tillräckligt hög – det vanligaste klagomålet var istället att livsmedlen var för dyra. De uttryckte också indignation över att brännerierna köpte upp spannmål i förväg. Eftersom de upplevde att brännvinsbränningen bidrog till att hålla priserna uppe och ledde till ökad brist på livsmedel så ansåg de sig ha rätt att ta lagen i egna händer och åtminstone tillfälligt sätta stopp för bränneriernas verksamhet. Detta gällde särskilt eftersom de lokala myndigheterna inte agerade för att stoppa tillverkningen av brännvin. Aktionen var dock relativt fredlig och deltagarna nöjde sig med att släcka eldarna i ångpannorna och framföra mer eller mindre förtäckta hot. Ingen skadegörelse begicks och inga personer kom till skada.

När det kommer till hur deltagarna i aktionen såg på lagen så går det att urskilja två huvudsakliga och delvis motsägelsefulla spår i deras argumentation. Vissa menade att aktionen hade lag och rätt på sin sida och att det snarast var aktionsdeltagarna som upprätthöll och verkställde lagen. De ansåg att lokala brännvinsbrännare genom att investera i större brännvinspannor försökte kringgå i den nya brännvinslagstiftningen som minskade tiden man fick bränna. I detta resonemang, att man genom den direkta aktionen egentligen utför konungens vilja, menar jag att man kan se tydliga paralleller till den amerikanske statsvetaren och antropologen James C. Scotts teori om den ”naiva monarkismen”; att människor historiskt sett ofta legitimerat revolt genom att hänvisa till en monark eller någon annan typ av traditionell auktoritetsfigur som man hävdade står på folket sida gentemot mer lokala auktoriteter.

Andra menade att aktionen inte hade lagen på sin sida – men att den nödställda situationen upphävde lagens giltighet. Det än idag använda ordspråket ”nöden har ingen lag” hade hos arbetarna i Karlshamn en mer bokstavlig innebörd. I ett läge citerar en insändare Olaus Petri som i sina domarregler skrev att all lag skulle tjäna det allmännas bästa, och den lag som inte gjorde det skulle räknas som ”o-lag” och borde upphävas.

Det fanns även bland arbetarna en idé om att bränneriägarna inte kunde förvänta sig samhällets beskydd, att de i någon mån hade förbrukat rätten till detta. Här anser jag att man kan göra en koppling till Thompsons teori att människor i England på 1700-talet gjorde en skillnad på ”naturliga” och ”medborgerliga” friheter. Den som handlade med spannmål utan att ta folkets väl och ve i beaktande ägnade sig åt ”naturliga friheter” och kunde därför inte förvänta sig det samhälleliga skydd som de medborgerliga friheterna innebar. Jag identifierar också familjen som en arena för en ideologisk kamp mellan överheten och folket, där arbetare vid ett flertal gånger refererade till oro för sina familjer såsom ett motiv till aktionen medan representanter från överheten försökte få dem att avstå från aktionen genom uppmana dem tänka på sina familjer och sansa sig.

Jag vill utifrån detta hävda att det fanns en moralisk ekonomi bland folket i Karlshamn. Självklart finns det detaljer som skaver eller inte helt stämmer in med den bilden – vilket också är naturligt, det är trots allt verkligheten som studeras och den kan med all sin komplexitet aldrig helt och hållet passa in i någon enskild historie- eller samhällsvetenskaplig modell. Att till exempel en arbetare beklagade att lönen var för låg och inte enbart att maten var för dyr skulle kunna tolkas som att de folkliga föreställningarna eller det folkliga medvetandet vid denna tidpunkt befann sig i en tid av transition iväg från den moraliska ekonomin och emot ett mer ”modernt” socialistiskt klassmedvetande. Det är inte någonting jag anser att man kan dra som en slutsats, särskilt inte med utgångspunkt i ett enda enskilt uttalande. Men det är en observation som förtjänar att omnämnas.

En sådan slutsats skulle också riskera att bli väl deterministisk - bland annat Blomqvist har ju i sin studie av potatisrevolutionen 1917 visat hur moralekonomiska idéer och praktiker fortsatte att vara vid gott liv åtminstone så sent som första världskriget – alternativt hur sådana idéer och praktiker vid tider av stor nöd kunde väckas till liv igen efter att ha legat inaktiva eller latent under en längre tid.

Jag är den förste som studerat huruvida det kan ha existerat en massans moraliska ekonomi i Karlshamn vid denna tidpunkt men mina slutsatser stämmer in på det svenska forskningsläget: moralekonomiska föreställningar och praktiker verkar ha förekommit i Sverige vid 1800-talets mitt.

Inom överheten gick åsikterna om brännvinsbrännandet isär, medan vissa tog bränneriernas parti och menade att deras verksamhet inte hade någon bäring på livsmedelsbristen så var andra, framförallt redaktionen på *Carlshamns Allehanda*, starkt kritiska till brännvinstillverkningen och drog sig inte för att närapå smäda de lokala bränneriägarna. Vad så gott som alla representanter för överheten lade stor vikt vid i sina resonemang var dock arbetarnas egen brännvinskonsumention. Att aktionen mot brännerierna var en hungerprotest och inte en nykterhetsmanifestation verkade många ur stadens etablissemang ha haft svårt att ta till sig. Istället ansåg man att arbetarna borde börja med sig själva och upphöra att konsumera brännvin (använda sin konsumentmakt med en lite anakronistisk term). Men det finns få uttalanden bland arbetarna som stödjer tanken att de skulle ha varit emot tillverkningen av brännvin *per se* – bara att man i tider av annalkande hungersnöd och skenande livsmedelspriser inte borde få bränna upp det som skulle kunna säljas som mat.

Det faktum att flera representanter för de ägande och handlande klasserna valde att försvara sig med att spannmålspriserna är något som kontrolleras av marknadskrafter utanför deras kontroll visar på att den konflikt mellan den äldre moralekonomiska logiken och den nya marknadsekonomiska logiken som enligt Thompson präglade England under industrikapitalismens genombrott även existerade i Sverige vid 1800-talets mitt. Det faktum att de var villiga att med hjälp av välgörenhet ”köpa sig fria” från att drabbas av direkta aktioner eller upplopp menar jag dock visar på att det fortfarande existerade en äldre paternalistisk mentalitet även hos dem. Att människor, särskilt i tider av social förändring, kan vara bärare av mer än en enda föreställningsvärld anser jag inte vara någonting konstigt – samhället övergick trots allt inte till kapitalismen på en natt.

Det fanns en tydlig kontrast mellan överhetens och folkets syn på lagen. Jag har beskrivit hur folkets rättsuppfattning kunde delas in i två huvudsakliga och delvis motsägelsefulla spår. Båda dessa spår hade dock som gemensam nämnare att de präglades av ett visst mått av relativism – lagen var inte absolut. Antingen kunde den upphöra att gälla i vissa lägen eller så kunde den omtolkas på olika sätt för att bättre passa ihop med den moraliska ekonomin. Både dessa

folkliga rättsuppfattningar skiljer sig från överhetens. Ett återkommande argument hos överheten var att bränneriägarna, trots allt, hade lagen på sin sida. Det förekom på mer än ett ställe att överheten var kritisk mot bränneriägarna men ändå försvarade dem utifrån det faktum att de bedrev en laglig verksamhet - *dura lex, sed lex*.

Tidigare forskning om hungerprotester har visat att det oftast är kvinnor som varit de mest pådrivande och många gånger utgjort en majoritet av folksamlingarna. Det finns flera hypoteser kring varför så varit fallet; men att det oftast varit kvinnor som ansvarat för hushållningen, liksom införskaffandet och tillredningen av mat och därför på ett mer direkt sätt upplevt matbristen, är en ofta återkommande förklaring (som inte helt saknar sina kritiker, se till exempel Andersson 2014).¹⁴⁰ I mitt empiriska material har det i princip enbart varit män som omnämns såsom deltagare i aktionen, som förhörs av landshövdingen på rådstugan och som uttalar sig i insändare. Om detta är en representation av verkligheten och aktionen faktiskt framförallt utgjordes av män – det är svårt att säga. Att ungefär hälften av dem var varvstimmermän, det förtäljer oss källorna. Men könsfördelningen bland de övriga nämns aldrig.

3.2 Framtida forskning

Av de runt 80 hungerupplopp (ett begrepp han tolkade väldigt brett) som Karlbom kartlade i sin banbrytande studie från 1967 så har enbart en handfull studerats närmare i fallstudier. Ofta har det varit de mer dramatiska, som de våldsamma Jönköpingskravallerna 1855, eller de mer kuriösa, som elefantupploppet i Skänninge 1806, som fått agera undersökningsobjekt för forskare och studenter. Min studie visar att undersökningar av mer perifera och på ytan mindre dramatiska hungerupplopp och -protester mycket väl kan vara goda ingångspunkter för att studera och förstå folklig politisk kultur, folkliga föreställningsvärldar och vanliga människors liv och leverne under 1800-talet. För den som är mer bevandrad i konsten att läsa 1800-tals handskrifter än vad jag själv är eller för den med mer tid att disponera över, så skulle vidare studier av händelserna i Karlshamn 1853 – med en utgångspunkt i annat källmaterial än det jag hade, säkerligen kunna ge nya och intressanta perspektiv.

¹⁴⁰ Andersson, Irene, ”Sill och husmödrar – matprotester i Malmö 1942” i ” *Arbetarhistoria*, 2014:1-2, s. 38f; Edgren, s. 9 & Thompson 1993, s. 305-336.

3.3 Avslutande reflektioner

Förenta Nationerna definierar matsäkerhet såsom ”a situation that exists when all people, at all times, have physical, social and economic access to sufficient, safe and nutritious food that meets their dietary needs and food preferences for an active and healthy life.”¹⁴¹

Berättelsen om de fattiga karlshamnborna som vid 1800-talet mitt bestämde sig för att ta lagen i egna händer ger oss en inblick i ett Sverige där matsäkerhet inte existerade. Kanske kan vi bakom varvstimmermännens indignation också ana rädslan? Vad händer den dag du inte längre har råd att införskaffa tillräckligt med mat till dig och din familj?

Thompson skriver i *De engelska massornas moraliska ekonomi*:

Idag rycker vi på axlarna åt en oreglerad marknadsekonomis orimliga mekanismer därför att de vållar de flesta av oss bara ett obetydligt obehag. På 1700-talet var det annorlunda. Då innebar hungersnöd verkligen hunger. Höga priser betydde svullna magar och sjuka barn, som till mat hade grovt bröd bakat på för gammalt mjöl.¹⁴²

Varvstimmermännens upprördes över att det som åkrarna gav inte skulle gå till att mätta hungrande magar utan istället förvandlas till en vara som varken kunde föda dem eller deras familjer. Det är som ett eko till dagens protester som drar över det globala Syd, där rika länders ständigt ökande behov av biobränslen, socker, bomull och djurfoder tränger undan de jordbruk som tidigare satte mat på bordet i många lokalsamhällen. Den mark vi har att odla på har alltid varit och kommer alltid att vara begränsad. Vad vi väljer att odla där och vad vi väljer att göra med det vi odlar kommer alltid att vara en mänsklighetens viktigaste frågor. Konflikten mellan odling för att mätta hungriga magar och odling för att tillfredsställa annan efterfrågan är idag minst lika aktuell som 1853. Så länge vi inte kan hitta en lösning på den konflikten så kommer det alltid finnas människor runt om i världen som känner sig tvungna att göra vad de kan för att ”bereda sig wisheten att under skörde-året få rimligt pris på en födbit.”

Referenser

¹⁴¹ FAO – Food and Agriculture Organization of the United Nations, *The state of food insecurity in the world*, 2001.

¹⁴² Thompson, 1983, s. 132.

Otryckta källor

Magistratens protokoll 9 november 1853, Karlshamns Stadsarkiv, Landsarkivet i Lund.

Magistratens protokoll 22 oktober 1867, Karlshamns Stadsarkiv, Landsarkivet i Lund.

Tryckta källor

Carlshamns Allehanda, 2, 9, 12, 14, 16, 19, 21, 26 november 1853.

Carlshamns Allehanda, 23 och 26 oktober 1867.

Carlshamn, 23 oktober 1867.

Litteratur

Adolfsson, Mats, *Bondeuppror och gatustrider: 1719-1932*, Natur och kultur, Stockholm, 2007.

Andersson, Irene, ”Sill och husmödrar – matprotester i Malmö 1942” i ”*Arbetarhistoria*, 2014:1-2.

Berglund, Mats, *Massans röst: upplopp och gatubräk i Stockholm 1719-1848*, Stads- och kommunhistoriska institutet, Stockholm, 2009.

Blomqvist, Håkan, *Potatisrevolutionen och kvinnoupploppet på Södermalm 1917: ett historiskt reportage om hunger och demokrati*, Hjalmarson & Högberg, Stockholm, 2017.

Brink Pinto, Andrés & Ericsson, Martin (red.) *Politik underifrån: kollektiva konfrontationer under Sveriges 1900-tal*. Lund: Arkiv förlag; 2016.

Brink Pinto, Andrés, Ericsson, Martin & Nyzell, Stefan, ”Sveriges bråkiga 1800-tal” i *Det stora elefantupploppet och andra berättelser från Sveriges bråkiga 1800-tal*, Pluribus, Lund, 2011.

Dalins ordbok Öfver svenska språket, (Stockholm 1850-1853), tillgänglig online via <http://spraakdata.gu.se/saolhist/>.

Edgren, Lars, ”Livsmedelsprotesterna i Malmö 1799” i *Arbetarhistoria*, 2014:1-2.

Edgren, Lars & Olofsson, Magnus, ”Politik underifrån: kollektiva aktioner i Sverige och Danmark under 1800- och 1900-talen” i *Arbetarhistoria*, 2014:1-2.

Eriksson, Martin, ”Sådana order behöver man inte lyda” i *Det stora elefantupploppet och andra berättelser från Sveriges bråkiga 1800-tal*, Pluribus, Lund, 2011.

FAO – Food and Agriculture Organization of the United Nations, *The state of food insecurity in the world*, 2001.

Fridlitzius, Gunnar, "The Crimean War and the Swedish Economy" i *Economy and History*, 1960:1-3.

Grén, Urban, Laurin, Urban & Åquist, Claes, "Destillation", *Nationalencyklopedin*, [2018-05-08].

"Herrgård", *Nationalencyklopedin*, [hämtad 2018-05-20].

Karlbom, Rolf, *Hungerupplopp och strejker 1793-1867: en studie i den svenska arbetarrörelsens uppkomst*, Gleerups, Lund, 1967.

Klockare, Sigurd, *Svenska revolutionen 1917-1918*, Prisma, Stockholm, 1967.

Larsson, Tage, *Reformen i brännvinslagstiftningen 1853-1854: förhistorien*, Oskar Eklunds Bokförlag, Stockholm, 1945.

Larsson, Tage, *Reformen i brännvinslagstiftningen 1853-1854: riksdagsbehandlingen och dess förspel*, Oskar Eklunds Bokförlag, Stockholm, 1947.

Nilsson, Roddy, *Kontroll, makt och omsorg: sociala problem och socialpolitik i Sverige 1780-1940*, Studentlitteratur, Lund, 2003.

Nyzell, Stefan, "*Striden ägde rum i Malmö*": *Möllevångskravallerna 1926 : en studie av politiskt våld i mellankrigstidens Sverige*, Malmö University Press, Malmö, 2009.

Nyzell, Stefan, "Det är bättre att sitta i fästning än att svälta ihjäl" i *Det stora elefantupploppet och andra berättelser från Sveriges bråkiga 1800-tal*, Pluribus, Lund, 2011.

Olofsson, Magnus, *Tullbergsska rörelsen: striden om den skånska frälsejorden 1867-1869*, Sekel, Lund, 2008.

Rosengren, Hilding, Samuelsson, Gunnar & Moberg, Ove, *Karlshamns historia. D. 3, 1809-1862*, Karlshamn, 1949.

Scott, James C., *Domination and the arts of resistance [Elektronisk resurs] : hidden transcripts*, Yale University Press, New Haven, 1990.

Thompson, Edward Palmer, *Herremakt och folklig kultur: socialhistoriska uppsatser*, Författarförlaget, Stockholm, 1983.

Thompson, Edward Palmer, *Customs in common*, Penguin, London, 1993.

Weiss, Einar, "Varvstimmermännens uppror" i *Blekingeboken: årsbok för Blekinge hembygdsförbund och Blekinge museum*, Blekinge hembygdsförbunds förlag, Karlskrona, 1928.

Öjvind Swahn, Jan, "Brännvin", *Nationalencyklopedin*, [2018-05-08].